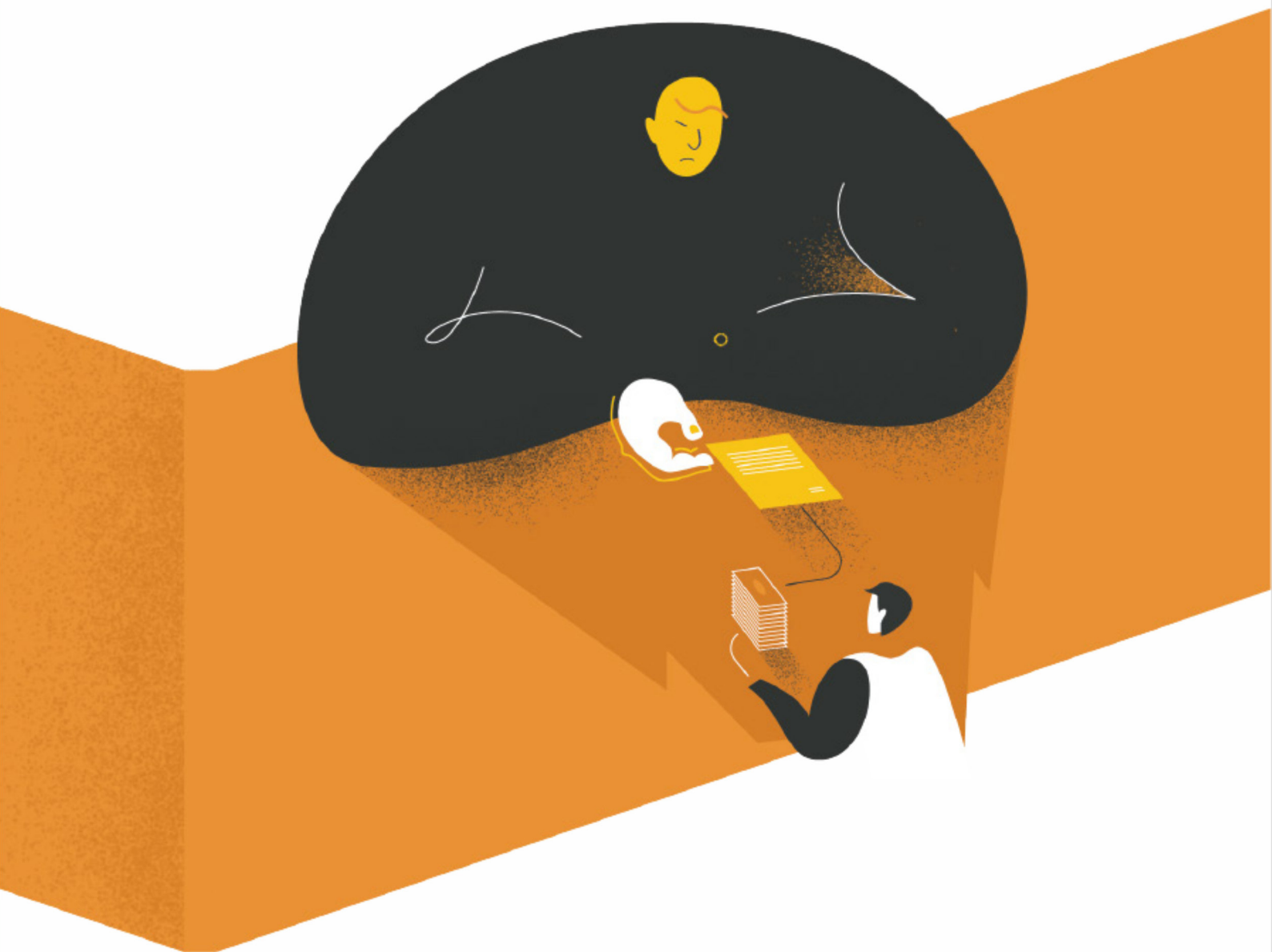
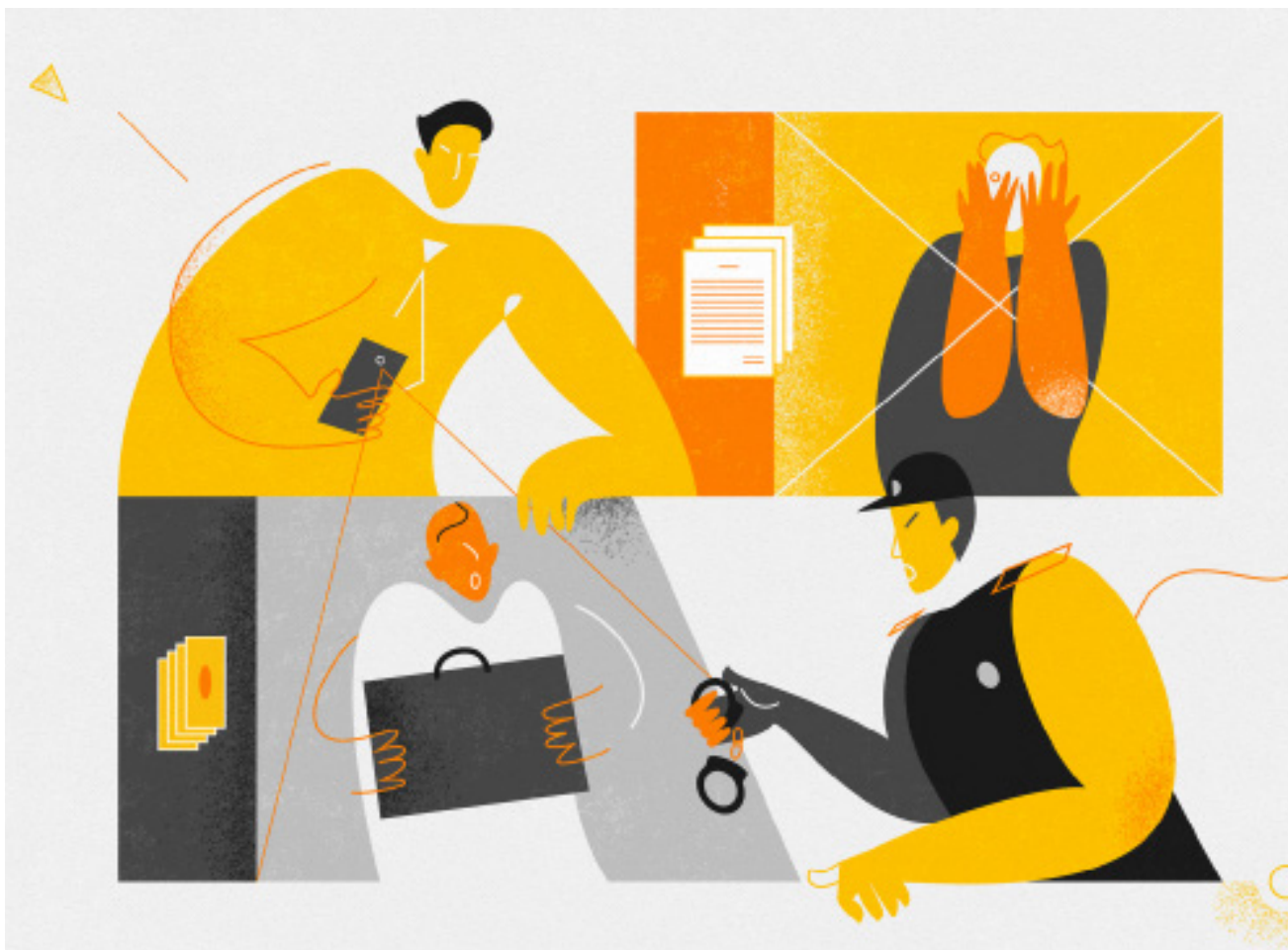

Коррупцияны ашкере кылуучулар үчүн окуу куралы

көрүү ~~болбойт~~
угуу ~~болбойт~~
унчукпоо болбойт

1. Киришүү жана ушул окуу куралынын максаты¹

Коррупция – социалдык көрүнүш, ал көпчүлүк учурларда конкреттүү түрдөгү укук бузуулар менен байланыштуу болот, бул жемкордук же мамлекеттин жана жарандардын материалдык баалуулуктарын эле уурдоо эмес, ал мамлекет тарабынан көзөмөлгө алынбаган коомдогу экономикалык жана социалдык мамилелердин коррупциялык жүгүртүүдөгү эбегейсиз финансы жана материалдык ресурстардын бүтүндөй бир системасы.

Бүгүнкү күндө коррупция жөнүндө булуң-бурчтарда «жар салып», бардык балалкеттерди, ийгиликсиз иштерди ага шылтай салышат. Бул коомдун социалдык бакубаттуулугунун жана мамлекеттин экономикалык өнүгүүсүнүн катаал душманы экендигин бардыгы билишет, бирок, таңгалычтуусу эң бийик трибуналарда коррупцияга каршы күрөш жүргүзөбүз деп айтылса да аны менен чындап күрөшүүгө эч ким умтулбайт. Коррупция – коомдун турмушундагы жаңы көрүнүш эмес, анын көптөгөн кылымдарды камтыган тарыхы бар жана бардык мамлекеттерде орун алган.

Коррупция коом сыяктуу эле эски көрүнүш. Социалдык теңсиздиктин келип чыгуу маалынан тартып эле бийликте тургандар өздөрүнүн абалынан пайдаланып калуу мүмкүнчүлүгүн колдон чыгарышкан эмес. Бюрократтар арасындагы мындай көйгөй

¹ Караңыз. Что такое коррупция простыми словами – <https://prostocoin.com/finance/corruption>; Все о коррупции. Как бороться с коррупцией? Меры по профилактике и уровень коррупции в странах мира на 2018. – <https://promdevelop.ru/vse-cto-nuzhno-znat-o-korrupsii-kak-borotsya-s-korrupsiej/>

жөнүндө Байыркы Египеттин жана Месопатамиянын жазмаларында эскерилет. Россияда коррупцияга каршы күрөш Иван Грозныйдын учурунда эле башталган, ал эми Петр I жана Екатерина II элден алып жашагысы келгендердин мизин кайтаруу үчүн жогорку айлык маяналарын киргизүүгө аракет кылышкан. Жемкордук жана бюрократтарга каршы күрөш жүргүзүү чакырыгы менен башталган Совет доору акыр аягында коррупциянын ого бетер күчөшүнө келип такалды. Бардык мыйзамдарга жана чымырканган иш-аракеттерге карабастан бул көйгөй бүгүн дагы актуалдуу бойдон калууда.

Логикалык суроо туулат – эгерде дүйнөдө коррупция адамдар жер жүзүндө жашап келе жаткандан бери эле келе жатса, мүмкүн коррупция ар бир адам коомунун ажырагыс бөлүгүдүр? Эгерде бул адам табиятынын ажырагыс бөлүгү болсо, анда ага каршы кантип күрөш жүргүзүү керек?

Коррупциялык көрүнүшкө белгилүү бир деңгээлдеги бийликке эгедер, өзүнө тиешелүү эмес ресурстарды өзү каалагандай

бөлүштүрүүгө ээ болгон кандай гана мамлекеттик же муниципалдык кызматкер болбосун кириптер болушу мүмкүн.

Ушул окуу куралында биз төмөнкү маселелер жөнүндө сөз кылууну сунуштайбыз: эмне үчүн биздин мамлекет бул илдеттен өз алдынча кутула албайт; коррупциялык укук бузуулар жөнүндө кабарлаган адамдарды коргоого алууга багытталган жарандык коомдун күч-аракеттерин чагылдыруу; окуу куралында коррупциянын бетин ачкандарды коргоого алуунун практикалык аспектиси; ушундай эле коррупциянын бети ачылгандан кийин коррупциялык схемаларды иликтөө жана ачып берүүдө жалпыга маалымдоо каражаттарынын ролу жөнүндө да кеп болмокчу.

Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүдө бардык жарандарды ушул ишке тартуу менен гана реалдуу натыйжаларга жетишүүгө болот. Көпчүлүк учурларда жетишерлик далилдерди топтоо менен кылмышкерди жазага тартуу карапайым жарандардын билдирүүлөрүнө байланыштуу болуп келет.

Азыркы учурда көптөгөн өлкөлөрдө мамлекеттик кызматкерлер же башка жарандар тарабынан берилген коррупция жөнүндөгү маалыматтарды атайын ыйгарым укуктуу кызмат адамдары, комиссиялар жана органдар кабыл алып, алынган маалыматтарды карай турган механизмдер түзүлгөн жана аракетте болуп келет, буга байланыштуу жогоруда айтылган адамдарды дискриминациядан жана репрессиядан коргоонун комплекстүү чаралары иштелип чыккан.

Коррупциялык укук бузууларды ачууда жарандардын коррупцияга каршы аракеттерге активдүү катышуусуна стимул берүү жана алардын мыйзам чегиндеги жүрүм-түрүмдарын калыптандыруу аларды кийин эмне болот деген кооптонуудан арылтып, коррупция сыяктуу татаал укук бузуулардын тамырын кыркуу үчүн өз салымдарын кошууга мүмкүнчүлүк берет.

Коррупция – бул тигил же башка себеп менен жалпы коомду камтыган система, ошондуктан ага каршы натыйжалуу күрөш жүргүзүүдө коомдун бардык активдүү мүчөлөрүнүн тартылышы зарыл.

2. Коррупция деген эмне?

Барынан мурда коррупция деген түшүнүктү ажырата билүүбүз абзел. Аны аныктоонун көптөгөн варианттары бар. Кеңири мааниде коррупция – бул кызмат адамы тарабынан кызматына байланышкан укугун жекече баюу максатында пайдалануу. Тар мааниде алганда, адатта, кайсы бир кырдаалда кызмат адамы кандайдыр бир тарап пайда алышы үчүн (мисалы, кабыл алынган процедурага карама-каршы жеңичинен мамлекеттик заказ алган фирма) мыйзамдуулукка каршы аракетте болот, ал эми кызмат адамы ошол фирма тарабынан мыйзамсыз сыйланат. Ал эми коомдо айрым изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, коррупциянын «турмуш-тиричилик» (ар кайсы чөйрөдөгү мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөргө болгон талап, маселен, билим берүү кызматы (мектеп/мектеп жашына чейинки мекемелер, ЖОЖдор), маам-тоинспекция, саламаттыкты сактоо, соттор, милициялар көрсөткөн кызматтар) жана «иштиктүү» (көпчүлүк учурларда экономика тармагында: өндүрүш/курулуш, соода-сатык, тейлөө) түрлөрү кеңири колдонулат.²

Мындай кырдаал коррупция жөнүндөгү салттуу түшүнүккө дал келет, себеби пара берүү жана пара алуу менен коштолот.³

Эгерде сөздүккө кайрыла турган болсок, коррупцияга карата «кызмат адамда-

² Караңыз. Общество и коррупция в Кыргызской Республике. ОБСЕ Центр в Бишкеке. Доклад. 2014 год. <https://www.osce.org/ru/bishkek/140511?download=true>

³ Караңыз. Борьба с коррупцией по-кыргызски. Исследование. М.Укушов, засл. юрист КР – <http://center.kg/article/132>.

рынын жана саясатчылардын моралдык жактан бузулушу» деген аныктама берилет, алардын ичине мыйзамсыз баюу, жемкордук, уурдоо ж.б. кирет. Бирок «моралдык жактан бузулгандарга» каршы күрөш жүргүзүү куру убара болуу менен бирдей, ошондуктан мыйзамдын тамгаларына таянганыбыз оң.

Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамынын 1-беренесинде (2012-жылдын 8-августу № 153) төмөнкүдөй аныктама камтылган:

Коррупция – бийликтик ыйгарым укуктарга ээ болгон бир же бир нече кызмат адамдарынын айрым адамдар же топтор менен материалдык, кандай болбосун башка жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды мыйзамсыз алуу, ошондой эле алар тарабынан бул жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды жеке жана юридикалык жактарга берүү, коомдун же мамлекеттин кызыкчылыктарына коркунуч түзүүчү укукка каршы туруктуу байланыштарды түзүүдө атайылап жасалган жосун.

Жогоруда көрсөтүлгөн аныктама КР Жазык кодексинде (КР ЖКнын 319-беренеси) камтылган аныктамага дал келерин белгилеп кетмекчибиз. Коррупция түшүнүгүн камтыган аракеттер кылмыш-жаза мүнөзүн алып жүрөт, башкача айтканда коомго коркунуч алып келет жана кылмыш белгилерин камтыйт.

Коррупция түздөн түз кол салган объекти мамлекеттик кызмат болуп, калк тарабынан ага болгон сыйды жана ишенимди, мамлекеттик жана коомдук аппараттын мыйзамдуу ишмердүүлүгүн камсыз кылып туруучу коомдук мамилелер болуп эсептелет.

Кылмыштуулуктун объективдүү жактарын эки курам түзөт:

1) бир же бир нече кызмат адамдарынын айрым адамдар же топтор менен материалдык, кандай болбосун башка жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды мыйзамсыз алууга болгон аракеттери;

2) коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына коркунуч туудуруучу жогоруда көрсөтүлгөн жыргалчылыктарды кызмат адамдарына берүү, жеке жана юридикалык жактарга артыкчылыктарды ыйгаруу.

Коррупциялык кылмыштын белгилери:

- кызмат адамы тарабынан артыкчылыктардын (мүлк, кызмат көсөтүү же жеңилдик) мыйзамсыз (укукка каршы) алынышы;
- мамлекеттик кызматтын кызыкчылыктарына каршы өзүнүн кызматтык абалынан пайдалануу;
- коррупциялык кылмыш жасаган субъектиде кызмат адамынын белгилеринин болушу;
- мамлекеттик же коомдук аппараттын мыйзамдуу ишмердүүлүгүнө, мамлекеттик кызматтын кадыр-баркына доо кетирүүчү ойдун (түз же кыйыр түрдө) күнөөлүү адамда болушу.

Коррупциянын анык белгиси материалдык, жана башка жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды мыйзам ченемсиз алуу болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамынын 14-беренеси (2012-жылдын 8-августу № 153) коррупциянын келип чыгышына ыңгайлуу шарт түзгөн укук бузуулардын тизмесин камтыйт. Мамлекеттик

жана муниципалдык кызматчылардын төмөнкү аракети же аракетсиздиги коррупция үчүн шарттарды түзүүчү укук бузуулар болуп саналат:

- 1) башка мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана юридикалык жактардын ишине укук ченемсиз кийлигишүү;
- 2) өздөрүнүн ыйгарым укуктарын жеке кызыкчылыктарын, жакын туугандарынын (ата-энесинин, балдарынын, жубайынын, ага-инилеринин жана эже-карындаштарынын (сиңдилеринин)) же өз кишилеринин (ага-инилеринин, эже-карындаштарынын (сиңдилеринин) жана жубайларынын балдарынын) кызыкчылыктарына тиешелүү маселелерди чечүүдө пайдалануу;
- 3) адамга мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө жана кызматынан жогорулоодо мыйзамдарда каралбаган артыкчылыктарды берүү;
- 4) жеке жана юридикалык жактардын кызыкчылыктарына тиешелүү болгон чечимдерди даярдоодо жана кабыл алууда аларга укук ченемсиз артыкчылыктарды берүү;
- 5) өздөрү кызматта турган же аларга баш ийген, көзөмөлүндөгү же отчет берүүчү мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, мамлекеттик ишканалардын жана мекемелердин иштери боюнча жеке жана юридикалык жактарга ишенимдүү адам катары катышуу;
- 6) расмий түрдө жайылтууга жатпаган жана мамлекеттик иш-милдеттерди аткарууда алынган маалыматты жеке же топтук кызыкчылыктарда пайдалануу;
- 7) жеке жана юридикалык жактарга берилүүсү мыйзамда каралган маалыматтарды берүүдөн негизсиз баш тартуу, аны өз убагында бербөө, такталбаган же болбосо толук эмес маалыматтарды берүү;
- 8) жеке же юридикалык жактардан берилүүсү мыйзамда каралбаган маалыматтарды талап кылуу;
- 9) мамлекеттик же муниципалдык каржылык жана башка материалдык ресурстарды талапкерлердин жана коомдук уюмдардын шайлоо фонддоруна берүү, ошондой эле аларды жарандарга жана юридикалык жактарга мыйзам ченемсиз берүү;
- 10) протоколдук жана башка расмий иш-чараларды өткөрүүдө ызаат көрсөтүү катары берилүүчү символдук белгилерди жана символдук сувенирлерди кошпогондо, жогору турган расмий адамдарга белектерди тартуулоо, материалдык жана башка жыргалчылыктарды берүү, кызматтан тышкаркы тейлөөлөрдү көрсөтүү;
- 11) жогору же төмөн турган же болбосо кызмат же иши боюнча дагы башкача көз карандылыкта турган кызмат адамдары менен акчалай же башка мүлктүк мүнөздөгү кумар оюндарына катышуу;
- 12) жеке ишкердикти мамлекеттик жөнгө салуу ыйгарым укуктарын мындай ишти жүзөгө ашыруучу жеке жана юридикалык жактарга өкүлдөө, эгерде Кыргыз Республикасынын мыйзамында башкача каралбаса, ошондой эле көзөмөлдөөнү берүү.

Коррупциянын эл аралык аныктамасы⁴

Эл аралык укуктук актыларда коррупцияга так аныктама берилген эмес.

1979-жылдагы БУУнун Башкы Ассамблеясынын жыйынында жана коррупция көйгөйлөрү боюнча аймактар аралык семинарда (Гавана, 1990-ж.) төмөндөгүдөй

⁴ Караңыз. Коррупция в Кыргызской Республике и ее предупреждение / сост. Л.Ч. Сыдыкова, Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. - Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016 год.

аныктама сунушталган: **коррупция** – бул жеке же топтук пайда табуу максатында кызматтык абалды кыянаттык менен пайдалануу, ушундай эле ээлеген кызмат абалына байланыштуу мамлекеттик кызматкерлер тарабынан мыйзамсыз пайда алуу.

- a. коррупциялык укук бузуулардын субъектиси өзүнүн кызматтык абалын пайдаланууда анын мыйзамга каршы мүнөзгө ээ болушу;
 - b. коррупциялык укук бузуулардын көп тармактуу мүнөзгө ээ болушу (дисциплинардык, административдик жана кылмыш иши);
 - c. коррупциялык кылмыш субъектилеринин чөйрөсү мамлекеттик кызмат адамдары менен чектелиши;
 - d. коррупциянын эң эле опурталдуу көрүнүшүн экиге бөлүүгө болот:
- мамлекеттик же коомдук мүлктү коррупциялык жол менен уурдоо;
 - уурдоо белгилери көрүнбөгөн учурларда мамлекеттик кызматкерлер тарабынан кандайдыр бир артыкчылыктарга ээ болуу максатында кызмат абалдарын кыянаттык менен пайдаланылышы.

Европа Кеңешинин коррупция көйгөйлөрү боюнча дисциплиналар аралык тобу (Страсбург, 1995-ж.) коррупцияга карата башка аныктаманы иштеп чыккан. **Коррупция** – бул жең ичинен сатып алуу (пара берүү), демек, мамлекеттик же жеке сектордогу ыйгарым укукка ээ болгон адамга карата болгон жогорудагыга барабар мамилелерде кызмат адамынын макамына байланышкан милдеттер бузулат, мейли ал жеке сектордо иштеген адам болсун, көз карандысыз агент болсун, ушуга окшогон мамилелерде өзү үчүн же башкалар үчүн өзүнө тиешелүү эмес кандай гана артыкчылыктар болбосун аларга ээ болуу максатын көздөйт. Бул аныктамадан коррупция түшүнүгү кеңейтилгендигин көрөбүз.

2003-жылы коррупцияга каршы кабыл алынган БУУнун Конвенциясында да коррупцияга карата аныктама берилген эмес. Бирок БУУнун Конвенциясы мамлекеттик жана коомдук институттарды коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүгө багыттоо менен коррупциялык кылмыштарды майда-чүйдөсүнө чейин баяндайт. Аларга кызмат адамдарын жең ичинен сатып алуу, кызмат адамы тарабынан мүлктөрдү өзүнө каратып алуу, керт башынын кызыкчылыгы үчүн ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдалануу, мыйзамсыз баюу (эл көзүндөгү кызмат адамынын мыйзамдуу кирешесине карата анын активдеринин олуттуу өсүшү, ошол эле маалда ал мындай жогорку киреше кантип келгендигин акылга сыярлык негиздеп бере албайт), жеке сектордо жең ичинен сатып алуулар жана мүлктөрдү уурдоо, кылмыштуу аракеттер аркылуу акча жасоо.⁵

Жогоруда айтылгандардан төмөндөгүдөй жыйынтык жасоого болот:

1. Коррупция көрүнүшү көп кырдуу.
2. Эл аралык документтерде коррупциянын так аныктамасы жок.
3. Ар бир мамлекет аракеттеги укуктук салтына жараша коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүнүн ыкмаларын аныктайт.⁶

⁵ Караңыз. Что такое коррупция и как с ней бороться / автор-сост. Э.И. Атагимова. НЦПИ при Минюсте России, 2015. - 40 с. - Серия «Правовое просвещение населения».

⁶ Караңыз. Коррупция в Кыргызской Республике и ее предупреждение / сост. Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. - Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016 год.

3. Ашкерелөөчү деген ким?

Коррупция эмнеси менен коркунучтуу жана эмне үчүн аны ашкере кылуу маанилүү?

Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамы **ашкерелөөчүнү** коррупциялык укук бузууларды табууга, алдын алууга, бөгөт коюуга, ачууга жана иликтөө жүргүзүүгө көмөк көрсөтүүчү адам катары сыпаттайт.

Коррупциялык укук бузуулар жөнүндө кабыл алынган тартипте билдирген адамдар мамлекеттин коргоосунда турушат («Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы, 6-берене).

Коррупция менен күрөшүүгө көмөк көрсөтүүчү адам жөнүндө маалымат мамлекеттик жашыруун сыр болуп саналат жана коррупция менен күрөш жүргүзүүгө ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын же соттун жазуу жүзүндөгү суроо-талабы боюнча гана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте берилет. («Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 10-берене, 1-бөлүм).

Коррупция көрүнүшүнүн фактылары жөнүндө билип туруп жалган маалымат билдирген адам Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте жоопкерчилик тартат. («Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 10-берене, 2-бөлүм).

Коррупция эмнеси менен коркунучтуу⁷ жана эмне үчүн коррупция фактыларын ашкере кылуу маанилүү?

Эгерде сизге коррупция – арзыбаган көрүнүш катары сезилсе, анда сиз терең жаңылышасыз. Анын мамлекетке, коомго жана көпчүлүк учурларда ар бир жаранга тийгизген терс таасирине баа берүү өтө кыйын.

Коррупциялануу, сатылгандык, пара алуучулук – коомдун моралдык бекемдигине доо кетирет, экономикалык өсүшкө жана мамлекеттин өнүгүшүнө тоскоол болот, эл аралык аренада анын аброюна шек келтирет, ушундай эле бир катар төмөнкүдөй көйгөйлөрдү жаратат:

- мамлекеттин бюджетин жана ресурстарын туура эмес бөлүштүрүү жана пайдалануу же болбосо компаниянын кирешелерин жана чыгымдарын рационалдуу пайдаланбоо;
- бюджетке түшүүчү салык төлөмдөрүнүн толук алынбай калышы же азайышы;
- эффективдүүлүктүн төмөндөшү жана экономиканын функционалдык шарттарынын начарлашы;
- экономиканын инвестициялык жагымдуулугунун төмөндөшү;
- кызмат көрсөтүү сапаттарынын төмөндөшү (бул жерде кеп коомдук сервис менен эле катар коммерциялык сектор сунуштаган кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө да болууда);
- эл аралык жардамды максатсыз пайдалануу мамлекеттин мойнундагы карызды дагы арбытат;
- насыя каражаттарын максатсыз пайдалануу көпчүлүк учурларда ишканаларды кыйроого алып келет;

⁷ Караңыз. Что такое коррупция простыми словами – <https://prostocoin.com/finance/corruption>.

- саясий жана экономикалык шериктеринин алдында өлкөнүн аброю начарлайт;
- инвестициялык климаттын начарлашы;
- социалдык теңсиздиктин көбөйүшү;
- уюшулган кылмыштуулуктун өсүшү;
- социалдык нааразычылыктын өсүшү;
- карапайым жарандардын кылмыштуулуктун алдындагыдай эле бийлик жүзүнүн алдында да коргоосуз калуу ишениминин коомдук аң-сезимде калыптанышы;
- коомдун моралдык-этикалык баалуулуктарынын деградацияга чалдыгышы;
- мамлекеттин жана калктын жашоо-турмушуна терс таасир берүүчү жана башка маанилүү көйгөйлөр.

Бүгүнкү күндө коррупция Кыргызстандын улуттук коопсуздугуна коркунуч келтирүүчү күчкө ээ болду. Мамлекеттин өнүгүшүнө тоскоол болгон негизги фактор коррупция эсептелерин Экономикалык кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик кызматынын (Финансы полициясынын) маалыматынан билсек болот, анда 2016–2017-жылдары 3 807 жети кылмыш иши козголуп, анын 23%ы гана сотко жиберилгендиги айтылат.⁸ Демек, бул жерде коррупцияга каршы күрөш жүргүзгөн мамлекеттик органдардын өздөрү коррупция-ланышкан, андыктан эффективдүү иш алып бара алышпайт.

Жогоруда айтылгандардан улам коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүдө бардык жарандарды ушул ишке тартуу менен гана реалдуу натыйжаларга жетишүүгө болот. Көпчүлүк учурларда жетишерлик далилдерди топтоо менен кылмышкерди жазага тартуу карапайым жарандардын билдирүүлөрүнө байланыштуу болуп келет.

Тилекке каршы, көптөгөн адамдардын аң-сезиминде коррупция адаттагы эле көрүнүш болуп калды, ал эми коррупцияга каршы кандай гана түрдө күрөш жүрбөсүн анын натыйжалуулугу жарандар тарабынан көпчүлүк учурларда өтө төмөн бааланат. Мындан улам жарандардын укуктук маданиятын жана укуктук аң-сезимин жогорулатуу зарыл – ушундай учурда гана мамлекеттин коррупцияга каршы жүргүзгөн саясаты ийгиликтүү болушу мүмкүн. Жаран өзүнүн укуктарын так билиши керек, аларды коргой билиши маанилүү, моралдык туруктуу позицияга ээ болушу абзел, жеке, коомдук жана кесипкөй турмушунда коррупциялык ыкмаларга жол бербеш зарыл.⁹

Түшүнүп алуу маанилүү:

Коррупция – бул биринчи кезекте система, эгерде сиз пара берсеңиз же алсаңыз анда өзүңүздүн же башка бирөөнүн кызматтык абалынан материалдык же материалдык эмес пайда табуу максатында мыйзамсыз катышта болуп – сиз коррупциялык системанын бир бөлүкчөсүнө айланасыз жана укук бузууларга баргандыгыңыз үчүн жекече юридикалык жоопкерчилик тартасыз. Мындан тышкары кайсы бир коррупциялык фактыларга көз жумду кылсаңыз да моралдык жоопкерчиликке кириптер болосуз – анткени мындай мамиле анын жайылышына себеп болот.¹⁰

8 Караңыз. В Кыргызстане тех, кто сообщил о коррупции, ждет вознаграждение. - https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan_corruption_reward/29743108.html.

9 Караңыз. Что такое коррупция и как с ней бороться / автор-сост. Э.И. Атагимова. — М.: ФБУ НЦПИ при Минюсте России, 2015. - 40 с. - Серия «Правовое просвещение населения».

10 Караңыз. Что такое коррупция и как с ней бороться / автор-сост. Э.И. Атагимова. — М.: ФБУ НЦПИ при Минюсте России, 2015. - 40 с. - Серия «Правовое просвещение населения».

4. Эмне үчүн Кыргызстанда коррупция анда-санда ашкереленет?

Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген юристи М. Укушовдун пикиринче, «коррупция мурдатан бери эле кыргыз коомунун маданиятынын ажырагыс бөлүгү болуп эсептелип келген. Өлкөдөгү жашоочулардын аң-сезимине коррупция кандайдыр бир көндүм, адаттагы нерсе катары орноп, андан улам ал анчалык деле коркунучтуу эместей сезилет. Коррупция адамдын бүткүл өмүрүн курчап алгандыгына биз көнүп калганбыз. Төрөт үйүнө пара беришет, андан кийин туулгандыгы тууралуу күбөлүк алууну тездетүү үчүн ЗАГСка беришет, улам жүрүп отуруп балдар бакчасына, күчтүү мектепке пара беришет. Чоңойгондой кийин абитуриент ЖОЖго өтүү үчүн төлөйт, аскерден «эптеп» калып калуу, үйгө кезекке туруу, жер тилкесине ээ болуу, айдоочунун күбөлүгүн алуу үчүн... ошентип отуруп адам өзүнүн турмуш жолунун соңуна чыгат, мында да «аты-заты бар көрүстөндөн» жай алуу үчүн анын туугандары ал жакка төлөшөт».¹¹

М. Укушов «Коррупция менен кыргызча күрөшүү» деген изилдөөсүндө: «...салык, бажы жана башка мамлекеттик органдардагы орто жана жогорку звенодогу мамлекеттик кызматкерлердин, ушундай эле буйрук берүү, көзөмөл жүргүзүү жана административдик ыйгарым укуктарга ээ болгон жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы расмий айлык акы мурдатан эле реалдуу кирешенин булагы болуудан калган, ал болгону кызматтык макамга берилүүчү ар кандай преференцияларга ритуалдык кошумча болуп калды. Айлык акы аларды өзгөчө кызыктырбайт – администра-

¹¹ Караңыз. Борьба с коррупцией по-кыргызски. Исследование. М.Укушов, засл. юрист КР – <http://center.kg/article/132>.

тивдик рента анын «бактылуу ээсине» таптакыр башка масштабдагы дивиденддерди алууга мүмкүнчүлүк берет. Мындан улам бүгүнкү Кыргызстанда факт жүзүндө кайра Калыптанган жашоонун феодалдык институту ийгиликтүү иштеп жатат. Жөн жеринен жаштар арасында 90-жылдардын экинчи жарымынан баштап салык, бажы, ветеринардык (санитардык) врач, тергөөчү, сот кесиптери популярдуулукка ээ болбогондур. Жогоруда көрсөтүлгөн түзүмдөргө, мамкызматка орношууга умтулган адамдардын саны арифметикалык прогрессия менен өсүүдө, ал эми ушул адистиктерди даярдаган ЖОЖдордогу факультеттердин кабыл алуу комиссияларын абитуриенттер камалоого алышууда»¹² деп белгилейт.

Адам табиятынын жана менталитеттин өзгөчөлүгүнөн тышкары Кыргызстандагы коррупциянын башкы себептери: коомдо ачык-айкындуулук стандартынын жоктугу, саясий жана экономикалык абалдын туруксуздугу, калктын мындай көрүнүшкө карата болгон чыдамдуулугу, анын укук коргоо органдарынын эффективдүүлүгүнө ишеним артпагандыгы болуп калууда.

Кыргызстандын Улуттук статистикалык комитети калктын мамлекеттик органдарга болгон **ишеним деңгээлин** жана **коррупция деңгээлин** 2018-жылдын биринчи чейрегине карата аныктаган.¹³

Кыргызстандыктар айрым мамлекеттик органдарга өздөрүнүн ишеним деңгээлин төмөнкүчө көрсөтүшкөн:

- Жаза аткаруу мамлекеттик кызматына – 100 баллдан 8,4 балл,
- ИИМ – 12,8 балл,
- Саламаттыкты сактоо министрлигине – 16,2 балл,
- Мамлекеттик курулушка – 19,1 балл,
- Транспорт жана жол министрлигине – 21 балл,
- МКК (ГРС) – 32,2 балл,
- Эң төмөнкү балл – Мамлекеттик бажы кызматына тиешелүү – 7,9 балл,
- Эң жогорку балл – Маалыматтык технологиялар жана байланыш мамлекеттик комитетине тиешелүү – 45,8 балл.

Коррупциянын деңгээли боюнча:

- бажы – 15,8 баллга минус кеткен,
- аларды ЖАМК кубалап барууда – 11,2 балл,
- Саламаттыкты сактоо министрлигинде да терс көрсөткүч – минус 9,9 балл,
- ИИМ – минус 8 балл,
- Мамкурулуштун да аңгекке түшөрүнө аз калды, сурамжылоого катышкандар болгону 0,5 балл беришкен,
- Минтранс – 4,5 баллга ээ болгон.
- Коррупциядан эң алыс турган ведомство – Жаштар, дене тарбия жана спорт иштери боюнча мамлекеттик агенттиги – 39 балл.

2018-жылдын экинчи жарым жылдыгынын жыйынтыгы менен кыргызстандыктардын пикири боюнча, коррупцияга белчесинен баткандар бажы жана укук коргоо органдары, ушундай эле саламаттыкты сактоо чөйрөсү жана жаза аткаруу системасы аталган. Баштапкы бешилтиктин аягында Транспорт жана жол министрлиги турат. Булардын бардыгы минус белгисинде калышкан. Жарандар коррупцияга аз малынган-

¹² Караңыз. Борьба с коррупцией по-кыргызски. Исследование. М.Укушов, засл. юрист КР – <http://center.kg/article/132>.

¹³ Караңыз. Какие министерства Кыргызстана тонут в коррупции. Рейтинг - <https://24.kg/vlast/97779>.

дар Маалымат технологиялары жана байланыш мамкомитети, Жаштар, дене тарбия жана спорт иштери боюнча мамагенттиги, ӨКМ, Маданият, маалымат жана туризм министрлиги, Жергиликтүү өзүн өзү башкаруу боюнча мамагенттиги деп эсептешет.¹⁴

Кыргызстанда коррупция сыяктуу көрүнүштүн жашап келишинин себептери катары төмөнкүлөрдү атоого болот:

- кирешенин төмөнкү деңгээли, өсүү жана өзүн өзү реализациялоого карата болгон мүмкүнчүлүктүн жоктугу;
- укуктук жана сот системасынын дисфункциясы (бир эле берененин ар кандай чечмелениши);
- бирдиктүү аткаруу бийлигинин жоктугу, кесиптик компетентсиздик, бюрократизм;
- калктын укуктук сабаттуулугунун төмөнкү деңгээли;
- коррупция актысынын катышуучулардын билим деңгээлинин, тарбиясынын, социалдык жоопкерчилигинин, аң-сезиминин төмөндүгү, парз сезиминин жоктугу жана башка жеке мүнөздөмөлөрү.

Transparency International (Трансперенси Интернешнл) – Коррупцияга каршы күрөшүү жана дүйнө жүзү боюнча анын деңгээлине изилдөө жүргүзгөн өкмөттүк эмес эл аралык уюму жыл сайын дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү коррупциянын деңгээлин аныктоо максатында статистикалык изилдөө жүргүзүп келет, алынган маалыматтардын негизинде Коррупцияны кабыл алуу индекси (ККАИ) эсептелип чыгат да дүйнө өлкөлөрүнүн рейтингин түзүлөт.¹⁵

Transparency International (Трансперенси Интернешнл) уюмунун отчетуна таянсак – Кыргызстан:

- 2018-жылы 180 өлкөнүн ичинен рейтинг сабынын 132-сабында болгон;
- 2017-жылы 180 өлкөнүн ичинен 135-орунда турган;
- 2016-жылы 176 өлкөнүн ичинен 136-орунда турган;
- 2015-жылы 167 өлкөнүн ичинен 123-орунда турган.

Кыргызстан экинчи жыл катары менен ККАИде 29 балл (мүмкүн болуучу 100 баллдан) алууда, башкача айтканда анын индекстеги абалы туруктуу бойдон калууда, ал эми орун алмашуусу (2017-жылы –135-орун) башка өлкөлөрдөгү өзгөрүүлөргө жана айрым өлкөлөрдү индекске киргизүү же андан чыгаруу менен байланыштуу болгон. Акыркы бир нече жылдан бери ККАИдеги Кыргызстандын позициясы 30 баллдан төмөн тургандыгы коррупцияга карыш күрөш жүргүзүүдө өкмөт өзүнүн күчаракетин күчөтүшү керектигинен кабар берет.

Учурда Кыргызстандын таблицадагы позициясы өлкө «күчөгөн коррупция» зонасында турат жана жарандар ага күндө туш келет дегенди билдирет. «Кыргызстандагы башкаруу системасы эффективдүү иштебейт. Инвесторлор үчүн таза иштөө оор болот», – деп айтты Кыргызстандагы Transparency International (Трансперенси Интернешнл) уюмунун төрагасы Адылбек Шаршенбаев. Тигил же бул мамлекетти тизмеге киргизүү ошол өлкөдө жүргүзүлгөн изилдөөлөргө байланыштуу болот, өлкөнү рейтингге киргизүү үчүн үч жолудан кем эмес изилдөө жүргүзүлүшү керек. Мисалы, Кыргызстандын рейтингин жети жолку изилдөөнүн негизинде аныкталат (Дүйнөлүк банк, Бүткүл дүйнөлүк экономикалык форум, Global Insight (Глобал инсайт) уюмунун

¹⁴ Караңыз. <https://ru.sputnik.kg/Kyrgyzstan/20190305/1043581715/korruptsiya-vedomstva-rejting-kyrgyzstan.html>

¹⁵ Караңыз. Transparency International Kyrgyzstan. Индекс Восприятия Коррупции (ИБК, Corruption Perception Index). - <https://www.transparency.kg/index.html>

кепилдик рейтинг, демократиянын көрсөткүчтөрү, мыйзам үстөмдүгү маселелери боюнча «Бүткүл дүйнөлүк адилет долбоорунун» маалыматтары, Freedom House (фридом хаус) уюмунун Nations in Transit (Нэйшнс ин Транзит) изилдөөлөрү).

Коррупцияны кабыл алуу индекси – ар кайсы өлкөлөрдүн мамлекеттик сектору тарабынан коррупцияны кабыл алуу деңгээлин аныктап туруучу индекс-тин бир курамы болуп эсептелет. Transparency International (Трансперенси Интернешнл) уюму 1995-жылдан баштап жыл сайын ККАИни жарыкка чыгарып турат. Өлкөлөр 0ден 100гө чейинки баллдык шкала боюнча жайгаштырылат. Нөл баллды коррупцияны кабыл алуу деңгээли эң жогорку өлкөлөр алышат, ал эми 100 – эң төмөнкүлөргө ыйгарылат. Кыргызстан рейтингге 2003-жылы киргизилген.

2018-жылы Кыргызстанда коррупцияга карата 288 кылмыш иши козголгон. Кылмыш иштери боюнча келтирилген зыяндын жалпы суммасы **6 миллиард 927 миллион сомду** түзгөн.¹⁶

5. Ашкерелөөнүн эл аралык тажрыйбасы жана мыйзамдык жөнгө салуу¹⁷

Коррупция – интернационалдуу көйгөй, иш жүзүндө дүйнөдөгү ар бир өлкө тигил же бул масштабда аны менен чырмалышкан. Дүйнө өлкөлөрүндөгү коррупциянын деңгээли мамлекеттин саясий жана экономикалык деңгээлине тыгыз байланыштуу

¹⁶ Караңыз. Год борьбы с коррупцией. Что изменилось в Кыргызстане за это время. 8 февраля 2019 год – : <https://24.kg/vlast/108632>.

¹⁷ Караңыз. Коррупция в Кыргызской Республике и ее предупреждение / сост. Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. - Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016.; Все о коррупции. Как бороться с коррупцией? Меры по профилактике и уровень коррупции в странах мира на 2018. - <https://promdevelop.ru/vse-cto-nuzhno-znat-o-korrupsii-kak-borotsya-s-korrupsiej/>; Transparency International: Коррупции в Кыргызстане меньше не стало – https://rus.azattyk.org/a/transparency_international_corruption_2018/29741026.html.

болот. Бул калктын укуктук маданияты, укук коргоо системасынын эффективдүүлүгү, билими, элдин камсыз болушу.

2018-жылдагы Transparency International (Трансперенси Интернешнл) уюмунун Коррупцияны кабыл алуу индексинде Борбордук Азия өлкөлөрүнөн:

- эң жогоруда **Казакстан** орун алган – 124-орунда,
- андан кийин **Кыргызстан** – рейтингдин 132-сабында,
- **Тажикстанга** 152-орун ыйгарылган,
- **Өзбекстан** 158-позицияда турат,
- **Түркмөнстан** 180 өлкөнүн ичинен 161-орунду ээлеген.

Россия 138-орунда болуп Казакстан менен Кыргызстандан артта калган. Аны менен кошо ушул эле сапты **Иран** ээлеп турат. **Афганистан** 172-орунга жайгашса, **Пакистан** 117-сапка көтөрүлгөн.

Постсоветтик өлкөлөрдүн ичинен **Грузия** бардыгынан жогору чыгып эң аз коррупциялашкан 50 өлкөнүн ичине кирген. Коңшу **Армения** рейтингдин 105-сабында турса да Никола Пашиняндын өкмөтү жүргүзүп жаткан реформа өз жемишин берет деген үмүт бар. Никола Пашинян¹⁸ бийликке 2018-жылы элдик толкундоолордон кийин келген жана ал өлкөгө сиңип кеткен коррупцияны түп тамырынан кыркып жок кыларына сөз берген.

Transparency International (Трансперенси Интернешнл) уюму Армениянын мисалында «качан укуктук реформаларды жүзөгө ашырууга артыкчылык берилип, бийлик институттары так бөлүнгөндө, мунун өзү реформа жүргүзүүгө жакшы платформа болуп бермекчи» деп айтат. Мындан тышкары жарандык коомдун өзгөчө ролу да белгиленген. Муну менен эл аралык уюм бийлик башында тургандардын көңүлүн коррупцияга белчесинен баткан өлкөдөгү саясий климатты Армениянын эли сыяктуу өзгөртүүгө боло тургандыгына бурат.

Европа Кеңешинин мүчөлөрүнөн болушкан **Румыния** менен **Болгария** коррупцияны кабыл алуу Индексинде 61- жана 77-саптарды ээлешкен. 2017-жылга салыштырмалуу **АКШ** төрт позициядан кол жууп 22-орунда калган. Бул Америка коррупцияга малынган эң аз 20 өлкөнүн катарынан чыгып калган акыркы сегиз жылдагы биринчи окуя.

- Коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүдө эң эффективдүү өлкөлөрдөн **Дания** менен **Жаңы Зеландия** болуп, алар биринчи жана экинчи орунду ээлешет.
- Алардын артынан **Финляндия, Сингапур, Швеция** жана **Швейцария** келет.
- Ал эми Transparency International (Трансперенси Интернешнл) рейтингинин соңунда **Түштүк Судан, Сирия** жана **Сомали** турат.

Батыш өлкөлөрүндөгү мындай жогорку көрсөткүч коррупцияга каршы көп жылдык күрөш жүргүзүлгөндүгү жана жарандык коом менен биргеликте демократиялык мамлекеттерди курушкандыктары менен түшүндүрүлөт.

Азия өлкөлөрүнүн коррупцияга каршы күрөш жүргүзүү тажрыйбасы өзгөчө кызыктырат, көптөгөн өлкөлөр өтө кыска мөөнөттө экономиканы жана коомду батыштын деңгээлине көтөрүп коюшту. Ошол эле маалда коррупция алардын жолундагы башкы көйгөйлөрдөн болгон, көпчүлүк өлкөлөр тандап алган каршылык көрсөтүү стратегиясы өтө каттуу келип, күнөөлүү адамдар өлүм жазасына тартылган же узак мөөнөткө абакка отургузулган.

¹⁸ Караңыз. 8 мая 2018 года по требованию общенародного движения Национальным Собранием избран премьер-министром Республики Армения. Расмий сайтка шилтеме: <https://www.primeminister.am/ru/pm-pashinyan>

Кызыктуу факт: коррупцияга карата бирден бир катуу мыйзам Кытайдагы коррупционерлерге тиешелүү. 2000-жылдан тартып **10 миңден ашуун чиновник өлүм жазасына тартылган.** Ошондой болсо да Кытай аз коррупцияланган өлкөлөрдүн рейтингинде 83-орунда калууда.

Бирок, бүгүнкү күндө Азия өлкөлөрү ачык-айкындуулук жагынан мыкты үлгү болууда. Түштүк Кореяда интернет аркылуу көзөмөл жүргүзүү системасы колдонулат жана ар бир жашы жеткен жаран коррупция боюнча иликтөө жүргүзүүгө акылуу. Сингапурдун антикоррупциялык системасы коррупцияны болтурбоого багытталган: тийиштүү орган мамлекеттик структуралардагы жана корпорациялардагы кемчиликтерди анализге алат, андай кемчиликтерди таза жолдо пайдалангыча эле аларды көрсөтүп коёт.

Коррупциянын коомдук коркунучу мамлекет ичиндеги көйгөй катары эле каралбастан эл аралык коомчулуктун көйгөйү катары да каралууда. Мындай терс кырдаал ушул көрсөтүлгөн көйгөйдү эл аралык деңгээлде чечүү үчүн укуктук механизмдерди карап чыгууну талап кылды.

Бүгүнкү күндө бир катар эл аралык антикоррупциялык документтер кабыл алынган, алардын ичинде төмөндөгүлөр бар:

- БУУнун Мамлекеттик кызмат адамдарынын жүрүм-туруму жөнүндө эл аралык кодекси (1996-ж.),
- Экономикалык кызматташуу жана өнүктүрүү уюмунун Эл аралык иштиктүү операцияларды жүргүзүүдө чет мамлекеттердин кызмат адамдарын жеңичинен сатып алууга каршы күрөш жүргүзүү боюнча конвенциясы (1997-ж.),
- Европа Кеңешинин Коррупция үчүн кылмыш жоопкерчилиги жөнүндө конвенциясы (1999-ж.),
- Европа Кеңешинин Жарандык-укуктук жоопкерчилик жөнүндө конвенциясы (1999-ж.),
- БУУнун Трансулуттук уюшулган кылмыштуулукка каршы конвенциясы (2000-ж.),
- БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясы (2003-ж.).

БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясына күмөнсүз, өтө чоң маани берилүүдө, бул кабыл алынган конвенция улуттук да, эл аралык дагы деңгээлде мындай терс көрүнүштөрдү алдын алууга жетишүү жолунда эң чоң кадам болуп эсептелет. 2003-жылдын 31-октябрында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 58-сессиясында кабыл алынган БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясын Кыргыз Республикасы 2005-жылдын август айында ратификациялаган. БУУнун Коррупцияга каршы конвенциясы коррупция менен күрөшүүнүн эл аралык аспабы болуп эсептелет.¹⁹

Коррупция менен күрөшүүнүн Эл аралык күнүнө карата БУУнун Башкы катчысы өз сөзүндө коррупциялык көрүнүштөрдүн коомдук коркунучу жөнүндө кеп кылып буларды белгилеген: «Дүйнөнү... калчылдаткан... глобалдуу финансылык кризис кайсы бир деңгээлде ач көздүктөн жана коррупциядан улам келип чыккан. Өлкөлөрдө жыл сайын жемкордуктан жана башка кыянаттыктардан миллиарддаган АКШ долларлары уурдалууда же чыгымдалууда. Жалпы дүйнөлүк финансылык кризис коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүнүн зарылдыгын көрсөтүп турат».

¹⁹ Караңыз. Коррупция в Кыргызской Республике и ее предупреждение / сост. Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. - Бишкек: Изд-во КРСУ, 2016. 297 с.

6. Кыргызстандын мыйзамы ашкерелөөчүлөрдү кантип жана эмнеден коргойт?

«Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы 2019-жылдын 28-январында кабыл алынган.

Мыйзам жарандардын укуктарын жана эркиндигин коргоого багытталып коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды куугунтуктоодон сактайт, ошол адамдарды коргоонун укуктук жана уюштуруучулук негиздерин аныктайт, ушундай эле калктын мамлекетке жана анын структураларына болгон ишенимин бекемдөөгө багытталган.

Мыйзамдын күчү, эгерде текшерүү учурунда ырасталган болсо, коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарга таркатылат.

Мамлекеттик коргоону ишке ашыруу жөнүндөгү чечимди төмөндөгүлөр кабыл алат:

- сот (судья),
- прокурор,
- кылмыш иши тууралуу арыз (билдирүү) же болбосо кылмыш иши өндүрүштө болгон алгачкы тергөөнүн начальниги же тергөөчү.

Соттун же прокуратуранын өндүрүшүндө турган кылмыш иштери боюнча коргоого алынган адамга карата коопсуздук чаралары ошол корголуп жаткан адамдын

жашаган жериндеги сот (судья) же прокуратуранын токтому менен ички иштер, улуттук коопсуздук органдары, кылмыш-аткаруу системасы, экономикалык кылмыш-туулукка каршы күрөшүү мекемеси тарабынан ишке ашырылат

Аскер кызматындагы адамдарга карата коргоо чаралары ошол аскер бөлүгүнүн жетекчилери, ошондой эле жогоруда турган жетекчилик аркылуу ишке ашырылат.

Тергөө абагындагы же түзөтүү мекемелериндеги адамдарга карата коргоо чаралары ошол эле мекемелердин жана Кыргыз Республикасынын кылмыш-аткаруу системасынын органдары тарабынан ишке ашырылат.

Көрсөтүлгөн Мыйзамдын 5-беренесине ылайык коррупциялык укук бузуулардын фактылары жөнүндө билдирүү жазган адамдын арызы тастыкталгандан кийин ошол билдирүү жазган адам жөнүндөгү маалымат сыр сыпатына өтөт. Сыр сыпатына өткөрүү корголуучу адамдын арызы же анын макулдугу менен ишке ашырылат. Сыр сыпатына өткөрүү удулу мамлекеттик сырларды коргоо жөнүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык тартипте каралат.²⁰ Мамлекеттик жана башка маалымдама-сурамжылоо фонддоруна коргоого алынган адам жөнүндө маалымат берүүгө тыюу салынышы мүмкүн, ушундай эле анын телефон номерлери жана ага тийешелүү транспорт каражаттарынын каттоо белгилери да өзгөртүлүшү мүмкүн.

Белгиленген тартипте коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген адамдар мамлекеттин коргоосунда болушат.

Төмөндөгү нерселер коопсуздук чарасын колдонуунун негиздеринен боло алат:

- коргоодогу адамга реалдуу өлүм коркунучу туулганда,
- ага күч колдонуу,
- кылмыштык сот өндүрүшүнө катышуусуна байланыштуу анын мүлкүн жок кылууда же ага залал келтирүүдө.

Коопсуздук чаралары коргоодогу адамдын кат жүзүндөгү арызынын же анын макулдугунун негизинде колдонулат, ал эми жашы жете электерге алардын ата-энесинин же аларды алмаштырган адамдардын, ушундай эле үй-бүлө жана балдарга жөлөк болуучу (ата-энеси же аларды алмаштырган адамдар жок болгон учурда) бөлүмдүн ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн кат жүзүндөгү арызынын же алардын макулдугунун негизинде колдонулат.

«Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 12-беренесине ылайык, коргоодогу адамга карата бир эле учурда бир же бир нече коопсуздук чаралары колдонулушу мүмкүн:

- жеке коргоо, үйдү жана мүлктөрдү коргоо;
- жекече коргонууда байланыш каражаттарын жана коркунуч туулганда кабар берүү үчүн атайын каражаттарды берүү;
- коргоодогу адам жөнүндө маалыматтардын жашыруундуулугун камсыз кылуу;
- башка жакка көчүрүү;
- анкетадагы маалыматтарды өзгөртүү менен документтерди алмаштыруу, зарыл болгон учурда мындай чара коргоодогу адамдын үй-бүлө мүчөлөрүнө да колдонулат;

²⁰ Караңыз: Закон КР «О защите государственных секретов Кыргызской Республики» от 15 декабря 2017 года № 210 (15).

- сырткы келбетин өзгөртүү;
- алардын сырткы келбетин маскировкалоо же сотто сүйлөгөн кезде көрүп турууга мүмкүн болгон кошумча бөлмөдө кармоо, ушундай эле сот учурундагы териштирүү маалында анкетадагы жана башка маалыматтарды сыртка чыгарбоо;
- иштеген жерин (кызматын) же окуусун өзгөртүү;
- коопсуз жерге убактылуу жайгаштыруу;
- убактылуу кармалуучу жайда же түзөтүү мекемелериндеги корголуучу адамга карата кошумча коргоо чараларын колдонуу, анын ичинде кайтаруу менен бир жерден экинчи жерге которуу же жаза мөөнөтүн башка жерде өтөөгө шарт түзүү.

Коопсуздук чараларынын түрлөрү төмөнкүлөр:

- башка жерге жашоого көчүрүү;
- анкетадагы маалыматтарды өзгөртүү менен документтерди алмаштыруу, зарыл болгон учурда мындай чара коргоодогу адамдын үй-бүлө мүчөлөрүнө да колдонулат;
- сырткы келбетин өзгөртүү;
- алардын сырткы келбетин маскировкалоо же сотто сүйлөгөн кезде визуалдуу обочолоо, ушундай эле сот учурундагы териштирүү маалында анкетадагы жана башка маалыматтарды сыртка чыгарбоо, бул оор жана өтө оор кылмыш иштери каралаган учурда гана ишке ашырылат.

2006-жылдын 16-августундагы № 170 «**Күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесине** ылайык:

- Коргоодогу адам убактылуу же туруктуу жашоо үчүн башка жерге көчүрүлүшү мүмкүн.
- Коргоодогу адамдын башка жерге туруктуу жашашы үчүн көчүрүлүшүндө мамлекеттик бюджеттин эсебинен үй берилет, көчүүгө байланыштуу кеткен чыгымдар төлөнөт, материалдык жардам көрсөтүлөт, ишке орношууга кепилдик берилет жана мурдагы жумуш ордуна (кызматына) же окуусуна окшош орун табууга көмөк көрсөтүлөт.
- Коргоодогу адамдын башка жерге убактылуу жашап турушу үчүн көчүрүлүшүндө ошол мурда жашаган үйү жана мурда иштеген иш орду (кызматы) же окуусуна кайрадан кайтып келгенге кепилдик берилет, айтылган себептер менен адамдын өз ордунда болбошу ошол иш аягына чыкканга чейин созулат.
- Зарыл болгон сейрек учурларда гана адамдын өздүгүн тастыктаган документтер алмаштырылышы мүмкүн, коргоодогу адамдын фамилиясы, аты, атасынын аты жана ал жөнүндөгү башка маалыматтар өзгөртүлөт, ушундай эле сырткы келбети да өзгөртүлүшү мүмкүн.
- Коргоодогу адамды башка жерге жашоо үчүн көчүрүү, документтерди алмаштыруу жана сырткы келбетин өзгөртүү ошол адамдын коопсуздугун башка чаралар менен камсыз кылууга мүмкүн болбогон учурда гана ишке ашырылат.

Коргоо чараларын артка кайтаруу күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарын коргоо чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдары тарабынан каралган тартипе жүргүзүлөт

(«Күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 21-беренесин караңыз).

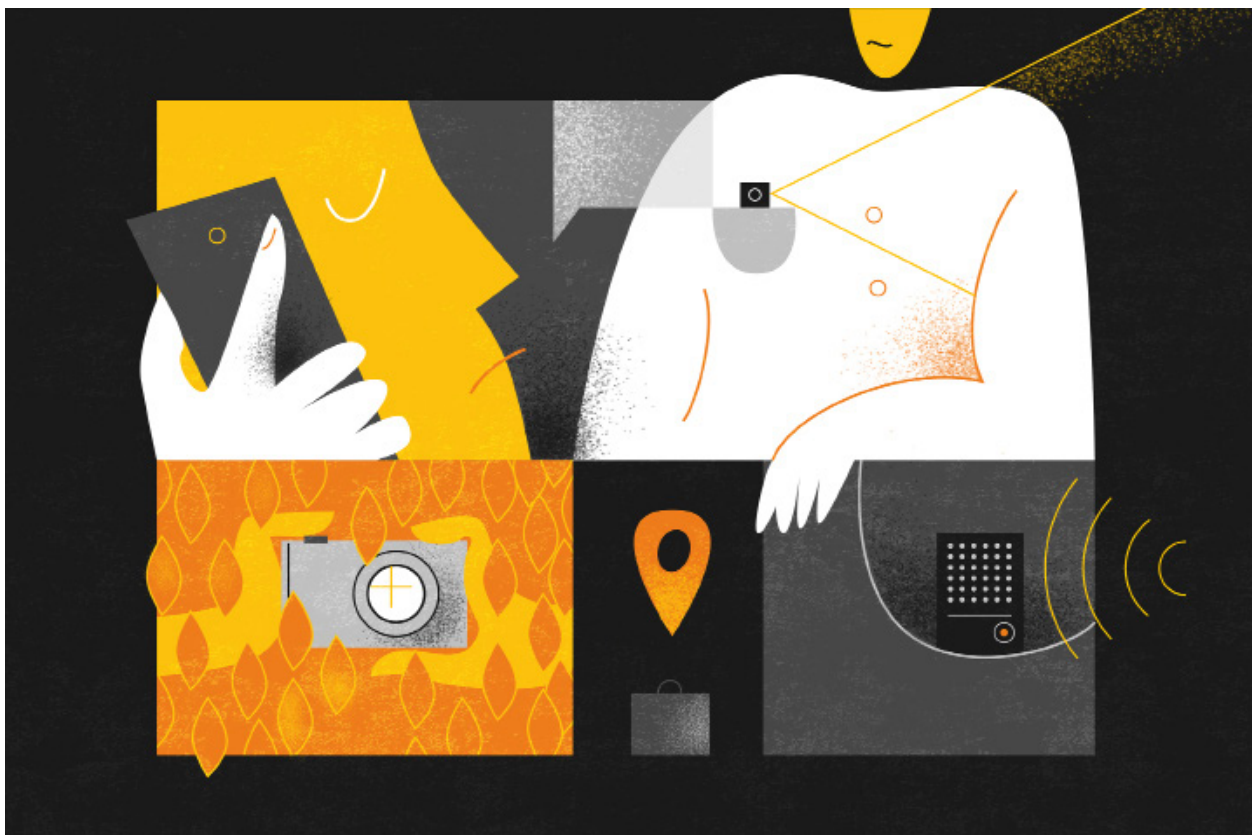
Мамлекеттик коргоо ошол коргоого алынган адам жөнүндөгү маалыматтын жашыруундуулугун сактоо менен ишке ашырылат.

«Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамынын 11-беренесине ылайык:

- Коррупциялык укук бузууларды билдирген адамга келтирилген зыяндын орду толтурулган суммадан акчалай сыйлык ыйгарылат.
- Коррупциялык укук бузууларды билдирген адамга акчалай сыйлык келтирилген зыяндын орду тотурулуп мамлекеттик бюджетке келип түшкөн акча каражатынан, б.а. укук коргоо жана көзмөл жүргүзүү органдарына тийешелүү мыйзамдарга ылайык мындай иштерди стимулдаштыруу үчүн тийиштүү укук коргоо органдарына бөлүнгөн акча каражатынын **үчтөн бир бөлүгү** ыйгарылат, бирок, бир миллион сомдон ашпайт.

Белгилей кетүүчү нерсе, «Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамынын кабыл алынганына аз эле убакыт болгондугуна байланыштуу мыйзамдын нормалары толук кандуу иштей элек; андагы жоболорду иш жүзүнө ашыруунун механизми иштелип чыга элек.

Эгерде биз коррупцияга каршы күрөш Кыргызстанда натыйжалуу болушун каласак анын менен укук коргоо органдары эле алек болбошу керек. Карапайым жарандар дагы өз салымдарын кошуулары зарыл. Бул өңүттөн алганда ушул мыйзам Кыргызстанга абдан керек. Анын башкы максаты ошол коррупция жөнүндө билдиргендери коргоодо турат. Маселе тек гана коргоодо эмес, аларга мотивация берүү удулунда.

7. Коррупция жөнүндө кантип жана кайсы жакка билдирүү керек?

Коорупциялык укуктардын бузулушу жөнүндөгү билдирүү коррупцияга же коррупцияга шарт түзгөн маалыматтарды камтышы абзел, мындай көрүнүш мыйзам тарабынан каралган дисциплинардык же жазык жоопкерчилигине алып келет.

Кыргызстандагы ар бир жарандын коррупция фактылары жөнүндө кантип жана кайсы жакка билдирүү керектигин билиши шарт. Кайрылуу телефон аркылуу оозеки жүзүндө да, жазма жүзүндө да болушу мүмкүн – мындай учурда арыз прокуратура жана укук коргоо органдарына берилет.

Кайрылууда жаран келип чыккан көйгөйдүн маанисин ачып берүү менен ага кандайча кысым көрсөтүлүп жаткандыгын айтып бериши керек. Бул жерде коррупционердин бөлмөсүнөн жаран эстеп калган нерселердин бардыгы майда-чүйдөсүнө керектелет.

Кылмышкердин айыбын ачуу үчүн мындан ары эмне кылуу керектиги жөнүндө жаранга инструктаж берилет.

Коррупция жөнүндөгү билдирүү тастыкталса – эгерде калпыс болбосо, билдирүүчү эч кандай жоопкерчилик тартпайт. Ошондой болсо да кимдир бирөө кооптонуп турса, коррупция жөнүндөгү маалыматты республиканын прокуратура органдарына орнотулган ишеним телефондору²¹ аркылуу анонимдүү билдирсе болот:

+996 (312) 54-28-08 (иш күндөрү саат 9:00дөн 18:00гө чейин).

21 Караңыз. Полный список номеров телефонов доверия имеются на сайте Генеральной прокуратуры КР - <https://www.prokuror.kg/communication-with-the-public-m/telefony-doveriya.html>

Ички иштер, коопсуздук жана башка укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан пара суралган учурда ошол эле органдардын кызматкерлерине кылмыш иштерин болтурбоо үчүн аракетте болгон ички коопсуздук кызматтарына кайрылсаңыздар болот.

Коорупцияга багытындагы кылмыштуулукка пара алуучулук (КР ЖК 325-328-беренелер) жана башка аны менен байланышкан кылмыштар коррупциялык кылмыштар (алар КР ЖК 319-324, 329-331 беренелеринде каралган).

- 319-берене. Коррупция.
- 320-берене. Кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу.
- 321-берене. Бийликтен аша чабуу.
- 322-берене. Билип туруп пайдасыз контракт түзүү.
- 323-берене. Мызамсыз баюу.
- 324-берене. Кызмат адамынын ишкердикке мыйзамсыз катышуусу.
- 325-берене. Пара алуу.
- 326-берене. Опузалап пара алуу.
- 327-берене. Пара алууда ортомчулук кылуу.
- 328-берене. Пара берүү.
- 329-берене. Кызматтык жасалмачылык.
- 330-берене. Паспортту мыйзамсыз берүү.
- 331-берене. Шалаакылык.

КР Жазык-процесстик кодексинин 153-беренесинин 8-бөлүмүнө ылайык мамлекеттик жана муниципалдык кызматтык кызыкчылыктарына каршы коррупциялык же башка кылмыштар жөнүндө жазык иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш улуттук коопсуздук органдарынын жана экономикалык кылмыштар менен күрөшүү боюнча органдарынын тергөөчүлөрү тарабынан жүргүзүлөт.

Эстен чыгарбагыла: Пара берген адам эгерде кызмат адамы тарабынан пара берүүгө мажбур кылынса же ошол адам пара берүүчүлүккө карата кылмыш ишин козгоого укуктуу органга өз эрки менен кайрылса ал адам кылмыш жоопкерчилигинен бошотулат.

Кыргыз Республикасынын «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамы (9-берене) мамлекеттик же муниципалдык кызматчыны кайсы бир адамдардын ага коррупциялык укук бузууларды жасоого тартуу максатында кайрылган бардык учурлар тууралуу жалдоочунун (жумуш берүүчүнүн) өкүлүнө прокуратура органдарына, улуттук коопсуздук жаатындагы ыйгарым укуктуу органга же башка мамлекеттик органдарга жазуу жүзүндө кабарлоого милдеттендирет. Ал фактылар боюнча текшерүү жүргүзүлгөн же жүргүзүлүп жаткан учурларды кошпогондо, коррупциялык укук бузууларды жасоого тартуу максатындагы кайрылуулар жөнүндө кабарлоо мамлекеттик же муниципалдык кызматчынын кызмат орундук (кызматтык) милдети болуп саналат.

Мамлекеттик же муниципалдык кызматчы тарабынан кызмат орундук (кызматтык) милдеттердин аткарылбашы, аны мамлекеттик же муниципалдык кызматтан бошотууга же болбосо Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчиликтин башка түрлөрүнө тартууга алып келе турган укук бузуу болуп саналат.

Коррупциялык укук бузууларды жасоого тартуу максатында ага кайрылган фактылар жөнүндө, башка мамлекеттик же муниципалдык кызматчылар тарабы-

нан коррупциялык укук бузуулар жасалган фактылар жөнүндө, киреше, мүлк жана мүлк мүнөзүндөгү милдеттенме жөнүндө маалыматты бербегени же атайылап туура эмес же толук эмес маалыматты бергени жөнүндө жалдоочунун (жумуш берүүчүнүн) өкүлүнө, прокуратура органына же башка мамлекеттик органдарга кайрылган мамлекеттик же муниципалдык кызматчы Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык мамлекеттин коргоосунда турат.

Мамлекеттик же муниципалдык кызматчыда материалдык, кандай болбосун башка жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды мыйзамсыз алуу, ошондой эле алар тарабынан бул жыргалчылыктарды жана артыкчылыктарды кызматтын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына каршы жеке жана юридикалык жактарга берүүсүнүн максатында тигил же бул жосундарды жасоого чечкиндүүлүгүн козутуу коррупциялык укук бузууларды жасоого тартуу деп түшүнүлөт.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын коррупция жөнүндө кабарлоосу – алардын түздөн түз милдети, ал эми аны аткарбоо – укук бузуу болорун эстен чыгарбалоору зарыл.

2011-жылдын 14-декабрында КР Президентинин № 27 Жарлыгы менен Мамлекеттик улуттук коопсуздук комитетинде Антикоррупциялык кызмат уюштурулган. Бул кызмат мамлекеттик кызмат жана укук коргоо органдары системасындагы коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүгө багытталган.

КР Өкмөтүнүн 2018-жылдын 22 июнундагы «Экономикалык жана кызматтык кылмыштар жөнүндөгү жазык иштери боюнча мамлекетке келтирилген зыяндын орун толтуруудан келип түшкөн акча каржаттарын эсепке алуу жана топтоо үчүн бирдиктүү депозиттик эсеп ачуу жана КРнын укук коргоо органдарынын ишинин натыйжасында мамлекетке кайтарылып алынуучу акчалай каражаттарды бөлүштүрүү тартибин бекитүү жөнүндө» Токтомун жүзөгө ашыруу максатында 2018-жылдын 3-июлунда «Жалпы мамлекеттик иш чара – укук коргоо органдарынын бирдиктүү депозит эсеби» аталышындагы Бирдиктүү депозиттик эсеп ачылган.

КР финансы Министрлигинин Борбордук казынасынын²² маалыматы боюнча 2019-жылдын 18-февралына карата Бирдиктүү депозиттик эсепке 1 млрд. 52 млн. 665,0 миң сом түшкөн, алардын ичинен:

- 497 млн. 916,1 сом Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу экономикалык кылмыштарга каршы күрөш жүргүзүү боюнча Мамлекеттик кызматы тарабынан чегерилген;
- 194 млн. 905,5 сом Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик улуттук коопсуздук комитети тарабынан чегерилген;
- 357 млн. 657,7 сом Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы тарабынан чегерилген;
- 2 млн. 185,6 сом Кыргыз Республикасынын ички иштер Министрлиги тарабынан чегерилген.

²² Караңыз. Что такое коррупция и как с ней бороться / автор-сост. Э.И. Атагимова. — М.: ФБУ НЦПИ при Минюсте России, 2015. - 40 с. - Серия «Правовое просвещение населения».

8. Мүмкүн болуучу коррупцияга тушукканда өзүңүздү кандай алып жүрүшүңүз керек?

Эгерде Сиз кандайдыр бир маселе менен мамлекеттик органдагы, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органындагы, мамлекеттик (муниципалдык) мекемелердеги же уюмдардагы кызмат ордун ээлеген адамга кайрылсаңыз, ал сизден тигил же бул аткарган кызматы үчүн акча же башка баалуу буюмдарды талап кылса **«Мындай кырдаалда эмне кылуу керек?»** деген суроо туулат.

Эгерде Сиз коррупция фактыларына кириптер болсоңуз, анда Сиз өзүңүздү төмөндөгүдөй алып жүрүшүңүз керек:

- нерв болбоо, кызмат ордундагы адам менен конфликтке барбоо;
- өтө сак болуу, кошоматтанбаган сый мамиле кылуу, туура эмес сөздөрдү сүйлөбөө, мындай учурда пара берүүгө даяр болуу же андан баш тартуу сыяктуу түшүнүктөрдүн келип чыгыш мүмкүн;
- кунт коюп угуу менен коюлган шарттарды эске так тутуп калуу (сумманын көлөмү, товардын аталышы же кызмат көрсөтүүнүн сыпаты жана пара берүүнүн жолдору, сатып алуунун формасы, маселелерди чечүүнүн ырааттуулугу);
- пара берүүнүн убактысын жана ордун кийинки жолугушууга калтырууга аракет кылыңыз, а эгер мүмкүн болбосо кийинки жолугушууга өзүңүзгө жакшы тааныш жерди сунуштаңыз;
- пара берген учурда же сатып алууда каршылаңыздан сиздин маселени бүткөрүп беришине кепилдик сураңыз;

- сүйлөшүү учурунда демилгени өз колуңузга албастан потенциалдуу паракорго «сөз айтып» калышына мүмкүнчүлүк бериңиз, мүмкүн болушунча кеңири маалымат алыңыз;
- паракордун иш-аракеттерине бөгөт коюу үчүн оозеки же кат жүзүндө даярдалып жаткан кылмыштуулук жөнүндө милициянын бөлүмүнө кайрылыңыз же прокуратурага арыз даярдаңыз. Кайрылуу учурунда жаран көйгөйдүн маңызын жазып, ага кандай жол менен таасир кылып жаткандыгын айтып берүүсү шарт. Бул жерде ошол паракордун бөлмөсүндө болгон нерселерди эске тутуп калгандарыңызды майда-чүйдөсүнө чейин айтып бергениңиз маанилүү.

Эстен чыгарбаңыздар: коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүдө укук коргоо органдары өтө кеңири мүмкүнчүлүктөргө ээ, бирок жарандар кайрылуу жасабаган учурда жана алардын активдүү жардамы көрсөтүлбөгөндө бул күрөш бир топ жайлап калат.

9. Ашкерелөөчүнүн коопсуздугун жана анонимдүүлүктү сактоо боюнча кеңештер

Акыйкатты туура түшүнүп паракорлукка жана мажбурлоого каршылык көрсөтүү зарыл, бул илдетти биргелешип гана жеңе алабыз деген ишеним керек, кандай гана кырдаал болбосун адам өзүнүн ар-намысын сактоо менен кылмышка көмөкчү болуп калбастан – башкача айтканда токтоосуз түрдө оозеки же кат жүзүндө даярдалып

жаткан кылмыш жөнүндө тийиштүү жерге билдирүү шарт.²³

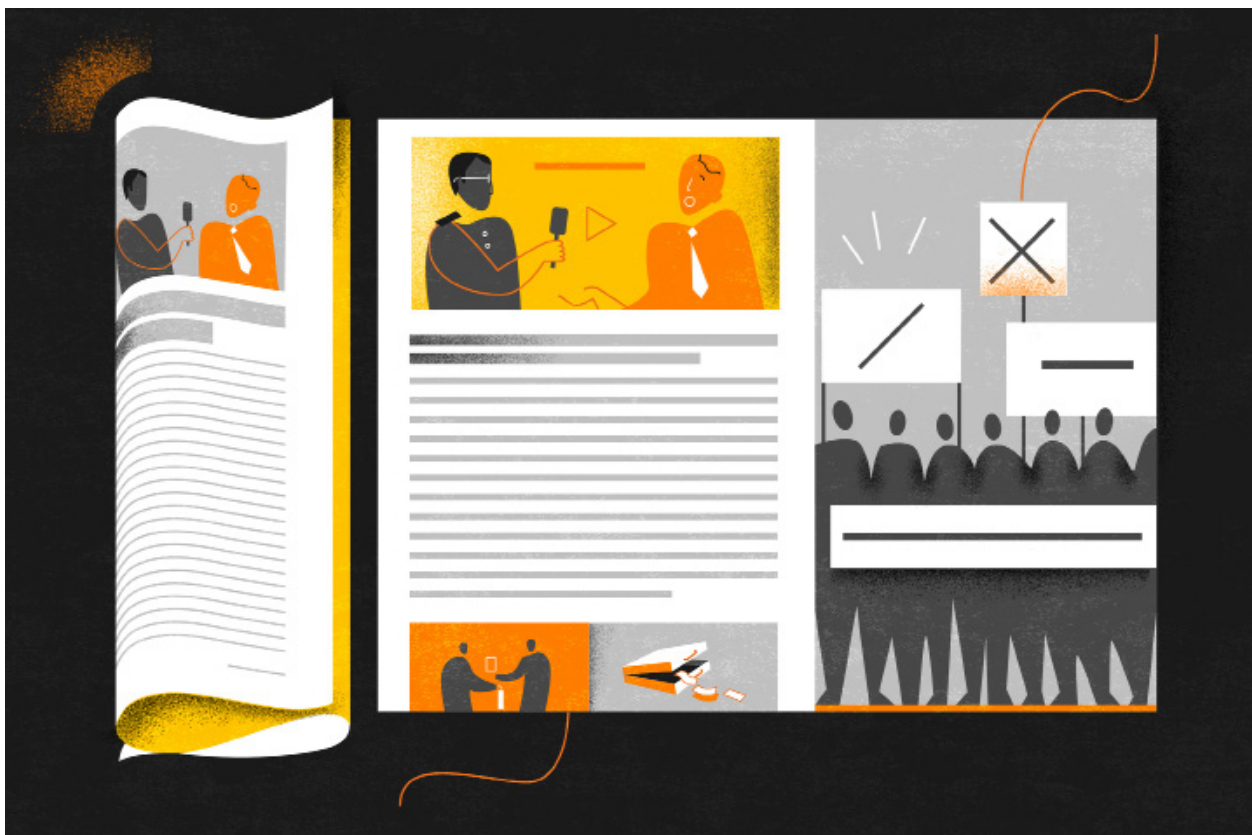
Кандай гана иш болбосун – бул өзүңдүн позицияңызга болгон ишеним, ал сиздин компетентүүлүгүңүзгө гана байланшытуу болот.

Мына ушунун өзү ыйгарым укукка ээ адамды ойлонууга мажбурлайт, сизге карата бийлигинен кыянаттык менен пайдалануудан, пара берүүгө мажбурлоодон баш тартууга аргасыз кылат.

Биз жогоруда эгерде Сиз коррупция фактыларына тушуккан болсоңуз кандай аракеттерди көрүшүңүз керектиги жөнүндө айтып бердик. Ашкерелөөчүнүн/ коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген адамдын коопсуздугу боюнча дагы кандай кеңештерди бермекчибиз?

Мажбурлоодо же пара бердирүүгө (сатып алууга) провокация болгон кырдаалда төмөндөгүлөрдү билүү өтө зарыл:

- өтө сак болуу, кошоматтанбаган сый мамиле кылуу, туура эмес сөздөрдү сүйлөбөө, мындай учурда пара берүүгө даяр болуу же андан баш тартуу сыяктуу түшүнүктөрдүн келип чыгыш мүмкүн;
- сүйлөшүү учурунда демилгени өз колуңузга албастан потенциалдуу паракорго «сөз айтып» калышына мүмкүнчүлүк берүү, мүмкүн болушунча кеңири маалымат алуу;
- эгерде жаныңызда диктофон болсо пара берүү же мажбурлоо сунушун жазып (жашыруун) алуу;
- эгерде сизде конкреттүү далилдер жок болсо, анда конкреттүү адамдарга күнөө такпаңыз;
- бардык эле маалыматтарга, өзгөчө Интернет түйүнүндөгүлөргө ишеним артууга болбой тургандыгын эсиңизден чыгарбаңыз;
- ашкерелөө максатында мыйзамсыз иш-аракеттерге барбаңыз;
- коррупциялык укук бузуулар жөнүндө билдиргени жатканыңызды башка адамдарга айтпаңыз.

10. Коррупцияны жеңүү үчүн дагы эмнелерди кылуу керек? Эл алдында болуу маанилүү.

2019-жылдын 16-апрелинде Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору О. Жамшитов парламенттин конституциялык мыйзамдуулук, соттук-укуктук маселелер жана КР ЖК регламенти комитетинде отчет берген, депутаттар берген суроолорго жооп берип жатып эң коррупциялашкан Кыргызстандын мамлекеттик органдарын санап өткөн:

- ички иштер Министрлиги;
- транспорт жана жол Министрлиги;
- саламаттыкты сактоо Министрлиги;
- билим берүү жана илим Министрлиги;
- Мамлекеттик салык кызматы;
- Мамлекеттик коргонуу комитети;
- Кыргызстандын Мамэкотехинспекциясы.

«Юстиция, экономика жана финансы министрликтеринде мыйзамдарды бузуу аз катталган. Бул маалыматтар Башпрокуратурага келип түшкөн арыздарды карап чыгуунун жыйынтыгы менен аныкталган» – деп билдирди КР Башпрокурору.²⁴

Өткөн жылы коррупцияга катышы бар үчүн КР Башкы прокуратурасынын кызматкери иштен бошотулган. Бул жөнүндө КР Жогорку Кеңешинин жыйынында КР Башпрокурору Өткүрбек Жамшитов айтып берген.²⁵

²⁴ Караңыз. <https://kloop.kg/blog/2019/04/16/korotko-spisok-samyh-korrumpirovannyh-gosorganov-po-versii-genprokurora/>

²⁵ Караңыз. <https://ru.sputnik.kg/incidents/20190417/1043999198/kyrgyzstan-genprokuratura-korrupciya>.

Тажрыйба көрсөткөндөй коррупцияга каршы бирден бир таасирдүү аспап ишти көпчүлүктүн алдына алып чыгуу жана коррупционерди коомдук айыптоого алуу болуп эсептелет.

Коррупцияны толугу менен жок кылуу мүмкүн эмес, бул тарых тастыктаган факт. Бирок, анын деңгээлин олуттуу түрдө төмөндөтүүгө, бул илдеттин экономикага жана коомдук турмушка тийгизген кыйраткыч күчүн басаңдатууга болот.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын мыйзамдары бардыгы үчүн тең укуктуулукту жана мүмкүнчүлүктөрдү толугу менен камсыз кылып келет. Ошол эле маалда тандама практикасы аны колдонууну жымсалдап, көптөгөн коррупционерлерге жаза алуудан кутулуп кетүүгө мүмкүн болууда.

Коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүнүн катализатору ЖМК, өкмөттүк эмес уюмдар болушу керек. Коомдук кеңештер чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Коррупцияга каршы күрөшүүнүн маанилүү аспектиси – ушул илдетке карата жек көрүү идеологиялык фонун калыптандыруу болмокчу. Коррупцияга каршы күрөшүүнүн бирден бир чечүүчү элементтеринен болуп коомдук колдоо көрсөтүү эсептелет. Коррупциянын жеңиш үчүн бардык каражаттар керектелет. Эгерде соттолгон коррупционерлердин тизмесин Интернетке алып чыгуу шарт болсо, муну да жасоо абзел. Ошол эле маалда бир нерсени туура түшүнүү зарыл, бир жолу жолу көрүлгөн чара, мейли канчалык катуу болбосун, каалаган эффектини бербейт.

Коррупцияга каршы иш-аракеттердин негизи ага карата болгон мамилелердин системалуугуна байланыштуу болгону оң, анткени бул иш жүзүндө көзөмөлгө алуу жана жазалоого гана багытталбастан аны болтурбай коюуга да багытталышы керек.

Коррупцияны алдын алуу чараларына төмөндөгүлөр кирет:

- коррупцияга жол бербөө жана ал тууралуу кандай кырдаалда болсо да билдирүү зарылчылыгы жөнүндө идеяларды коомго жеткирүүгө багытталган маалыматтык иштерди эл арасында жүргүзүү;
- мамлекеттик түзүмдөрдүн ачык-айкын иштөөсүн жогорулатуу;
- ЖМКлардын көз карансыздыгы;
- Мамкызматчыларды социалдык коргоо деңгээлин көтөрүү;
- упрощение бюрократиялык процедураларды жөнөкөйлөштүрүү, аларды электрондук формага өткөрүү;

Коррупция менен күрөшүү үчүн нормативдик актыларды кабыл алып гана коюу жетишсиз. Каршы аракеттенүүнүн системасын олуттуу түрдө өзгөртүү, жаңы түзүмдөр менен механизмдерди киргизүү зарыл. Ошондуктан коррупцияга каршы аракеттенүүнүн чаралары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жарандык коомдун активдүү катышуусу жана коррупция менен күрөшүү үчүн элдин өзү уюштурган түзүмдөргө ыйгарым укуктарды берүү;
- Укук коргоо органдыры менен жарандык коомдун өз ара аракеттенүүсү;
- Судьялардын адилеттүү болуусуна өзгөчө көңүл бөлүү;
- Бардык тиешелүү тараптардын жоопкерчилигин жогорулатуу.

Бир гана укуктук нормалардын жардамы менен коррупцияны жою мүмкүн эмес экендигин түшүнгөн абзел. Кылмыштык-укуктук Чаралар коррупциялык кылмыштардын биртике кыскартышы мүмкүн. Коррупцияга каршы аракет эң алды менен жарандардын коррупциялык мамилелерге катышууну каалабагандыгы менен маанилүү.²⁶

²⁶ Караңыз Что такое коррупция и как с ней бороться / автор-сост. Э.И. Атагимова. — М.: ФБУ НЦПИ при Минюсте России, 2015. - 40 с. - Серия «Правовое просвещение населения».

Антикоррупциялык инструменттердин катарына төмөнкүлөр кирет:

²⁷Биринчиден, бул Кыргызстандын жарандарынын өзүлөрү. Коррупция көрүнбөй калбайт. Анлан карапайым адамдар, ак ниеттүү ишкерлер, таза иштеген мамкызматкерлер жапа чегишет. Ошондуктан кайсы жерде болсун бардык коррупциялык кырдаалдар жөнүндө билдирүү маанилүү.

Экинчиси, бул маалыматтык ресурстар. Интернет, ачык реестрлер жана маалыматтар базасына жетимдүүлүк, юридикалык билим. Компьютерде отуруп эле коррупциялык схемалардын толук картинасын жасоого боло турганын көрүп таң калсаң болот. Бүгүнкү күндө, чалгынчылык кылбай эле, ачык маалыматтарды топтоштуруп, кимдин кантип, кандай көлөмдө уурдук кылып жатканын билүүгө болот. Айрым учурда уурулугун кайда жашырып, кантип жумшап жатканын да.

Үчүнчү. Айкындуулук. Коррупциялык схеманы ачыктоо аздык кылат, анын эмне үчүн мыйзамсыз экендигин жана коркуу менен жана тобокелчиликке салып ишин улантып жаткандарды кандай жаза күтөрүн анык жана катуу айтуу керек. Ушул этапта айрым схемалардын өзүнөн өзү урап түшкөнү байкалган. Эсиңизге кармаңыз: коррупция тымтырстыкты жакшы көрөт. Тымтырстык жабуусун жулуп салыңыз, ошондо ал азаят.

Төртүнчү. Кыргызстандын улуттук мыйзамдары жана эл аралык документтер. Мыйзамдар жетишпейт деген болбогон сөз! Мыйзамдар толук кандуу эмес, ошондуктан коррупция биздин коомубузду иритип салды деп күнөө тагууну токтотуу керек! Биздин укук коргоочулар менен текшерүүчүлөрдө «күч колдонуу» укугу кез келген цивилизациялуу өлкөлөрдүкүнөн жогорураак. Коррупция менен бизге күрөшүү татаал, себеби укук коргоо органдарынын, прокуратуранын жана чекисттердин ыйгарым укуктары жетишпейт дегендер, алар – бул тармактагы мыйзамдарды окубагандар.

Кыргызстандын мыйзамдары кылмыштарды натыйжалы иликтөөгө жана коррупциянын бардык көрүнүштөрүн дээрлик жазалоого мүмкүнчүлүктөрдү берген. Мыйзамдагы айрым ажырымдар жалпы кырдаалды өзгөртө албайт

²⁷ Караңыз: <http://stopcorruption.kg/instrumenty/>.

11. Кесиптик бирликтердин коррупцияга каршы ролу.

Кыргыз Республикасында Кесиптик бирликтер (**профсоюздар**) – өз мүчөлөрүнүн эмгектик жана социалдык-экономикалык укуктары менен кызыкчылыктарын коргоо үчүн түзүлүп, өндүрүштүк да, ошондой эле өндүрүштүк эмес да чөйрөлөрдөгү ишинин түрү боюнча кызыкчылыктардын жалпылыгынын негизиндеги жарандардын ыктыярдуу коомдук бирикмелери.²⁸

Кесиптик бирликтер өз мүчөлөрүнүн эмгекке болгон укуктарын коргойт, иш менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга катышат, жарандардын иш менен камсыз болушуна жана Кыргыз Республикасынын эмгек жана иш менен камсыз кылуу жөнүндө мыйзамдарынын сакталышына коомдук контролду жүзөгө ашырат; ишканалардан иштен бошотулган адамдарды жамааттык келишим, макулдашуу тарабынан мыйзамдардын негизинде аныкталуучу социалдык жактан коргоо чараларын сунуш кылат.

Кесиптик бирликтер мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү өзалдынча башкаруу органдары жана жумуш берүүчүлөрдүн бирикмелери, жумуш берүүчүлөр (алардын өкүлдөрү) менен эмгектик жана социалдык-экономикалык мамилелерде социалдык өнөк катары чыгышат.

Кесиптик бирликтер жана алардын органдары жумуш берүүчүнүн администрациясы, менчиктин ээси же ал тарабынан ыйгарым укуктар берилген башкаруу органы

²⁸ Караңыз: Закон КР «О профессиональных союзах» от 16 октября 1998 года N 130.

менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүгө, кызматкердин атынан республикалык, тармактык жана аймактык деңгээлдерде жамааттык келишимдерди, макулдашууларды түзүүгө, алардын аткарылышын контролдоого укуктуу.

Кесиптик бирликтер Кыргыз Республикасынын эмгек жана иш менен камсыз кылуу жөнүндө мыйзамдарын жумуш берүүчүнүн сакташына, жамааттык келишимдердин, макулдашуулардын аткарылышын контролдоого жана табылган укук бузууларды четтетүүнү талап кылууга укуктуу.

Кыргызстандын мыйзамдарында кесиптик бирликтерге кызматкерлердин укуктарын коргоо боюнча кеңири ыйгарым укуктар берилген. Бул өңүттө, кесиптик бирликтер, кызматкерлердин укуктарына тиешелүү эмгек мыйзамдары жана башка мыйзамдар олуттуу антикоррупциялык инструмент боло алат. Ошондой эле, жумуш берүүчүлөрдүн өз билемдигинен кызматкерлердин укугун сактаган колдонуудагы эмгек мыйзамдары коррупцияга каршы ишмердик жүргүзгөн жактардын да укугун коргойт. Эркин кесиптик бирликтер мамлекеттик жана жекеменчик мекемелерде айкындуулуктун болушунда жана коомчулукту коррупцияга каршы күрөшүүгө мобилизациялоодо маанилүү ролду аткара алышат.

Кесиптик бирликтер коомдо коррупциянын ыгына көнбөө боюнча жарандык позицияны калыптандырууда, ой-эрктерин билдирүүдө жана ага каршы аракет кылууда, аны түп-тамыры менен жулуп салуу чараларында да маанилүү ролду аткарышы мүмкүн.

Коррупциялык көрүнүштөрдүн пайда болушун мамлекет менен жарандык коом институттары биргелешип азайта ала тургандыгын түшүнүү да абдан маанилүү.

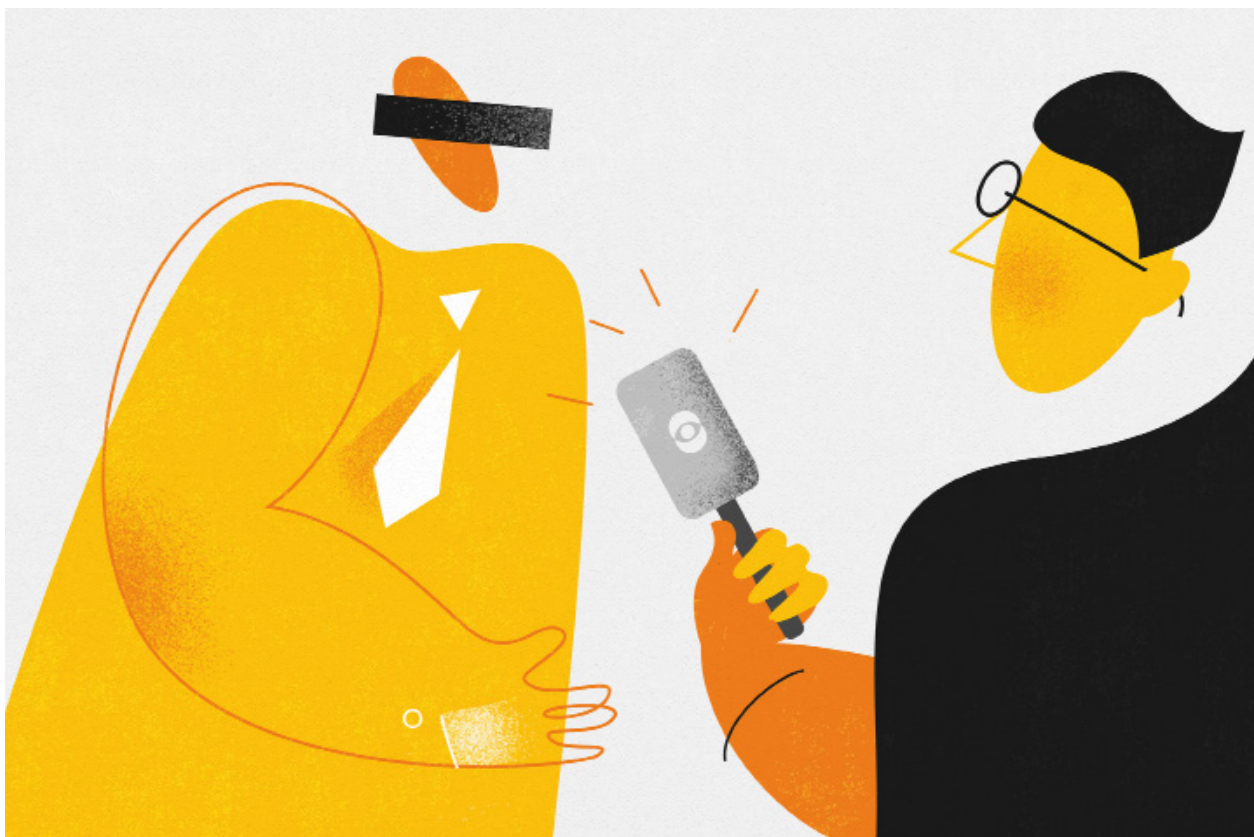
12. Ашкерелөөчүлөрдү коргоону жакшыртуу үчүн эмнелерди кылуу керек?

Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо төмөнкүдөй принциптерде жүргүзүлөт:

- 1) мыйзамдуулук,
- 2) адам жана жаран укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо.

Өтө маанилүү:

- коомдо коррупция көрүнүштөрүнө жол берилбей турган маанайды калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү;
- коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген адамдардын кесиптик (эмгектик) ишине мыйзамсыз кийлигишүүдөн, кызматтык куугунтуктоого каршы кепилдиктерди камсыз кылуу;
- эл ичинде коррупциялык укук бузуулардын зыяндуу кесепеттерин алдын алуу боюнча түшүндүрүү иштерин жүргүзүү;
- коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген адамдар жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгарган адамдардын жоопкерчилиги;
- мыйзамдарда колдонуудагы укуктук нормаларды декларативдик кылбай, чын маанинде иштей тургандай кылган реалдуу процедураларды жана коргоо механизмдерин иштеп чыгуу.

13. ЖМКлар менен иштөө учурунда журналистерди жана ашкерелөөчүлөрдү коргоо

Сапаттуу жана өз учурунда берилген маалыматтар бийликти көңүл бурууга жана чараларды кабыл алууга мажбүрлейт. Коррупцияга каршы аракетте ЖМКлардын ролу өсүүдө, коррупциялык мамилелер ачыкка чыгат, бул ага катышууга ниеттенгендерди токтотот. ЖМК коррупциялык жараяндарды ашкерелейт, элге маалымдуулук шартында коррупция мүмкүн болбой калат.

Жалпыга маалымдоо каражаттары Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык, коррупциянын алдын алуу жана аны болтурбоого багытталган жарандык позицияны, мамлекеттик жана муниципалдык кызматтар тутумунда адеп-ахлактык тазалыкты жана укуктук маданиятты калыптандырат.

«Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (15-берене) мамлекеттик органдарды жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын коррупция көрүнүштөрүнүн фактылары жөнүндө элге жарыялануучу маалыматтарды жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу коомчулукка кабарландырууга милдеттендирет.

Жалпыга маалымдоо каражаттарына берилүүчү маалыматтар коррупция көрүнүшүнүн фактысын ырастаган же төгүнгө чыгарган мүнөздө болууга тийиш.

Деген менен антикоррупциялык мыйзамда коррупцияга каршы саясатты маалыматтык чагылдыруу жетиштүү түрдө регламент-телбегенин белгилеп койгонубуз

оң. Ошондуктан коррупцияга каршы аракеттенүүдү ЖМКларда чагылдыруу системдүү эмес, башаламандуу мүнөзгө ээ. Акцент коррупцияга тыюу салуучу чараларга: кармоого, туткундоого, өкүм чыгарууга жасалат. Мамлекеттик кызматчынын имиджин, мамлекеттик кызматтын аброюн көтөрүүгө багытталган материалдар жок. Коррупцияга каршы саясаттагы жетишкендиктерди чагылдырган материалдар аз, жагымдуу мисалдар да аз. Журналистика борборлошуп укуктук маданиятты калыптандырбай, коомдун моралдык-адеп-ахлактык деңгээлин жогорулата албай жатат,

Мамлекеттик маалыматтык саясатсыз бул тармакта жумшалган күч-жигер жана каражаттар күтүлгөн натыйжаларды бербейт. Жалпысынан алганда, конкреттүү соттук прецеденттер, тиги же бу чиновникке карата көрүлгөн чараларды ЖМКларда чагылдыруу боюнча медиастратегия иштелип чыгарылыш зарыл. Өз кезегинде соттук органдар ЖМКларга жүргүзүп жаткан иштери боюнча бардык маалыматтарды берип турууга милдеттүү. Ошондо гана сот тутумунун үстүнөн ЖМКлар аркылуу коомдук көзөмөл болот. Бул мыйзамсыз соттук чечимдин көзкөрүнөө кабыл алынуусуна алдын ала бөгөт койгон милдетти аткарат.

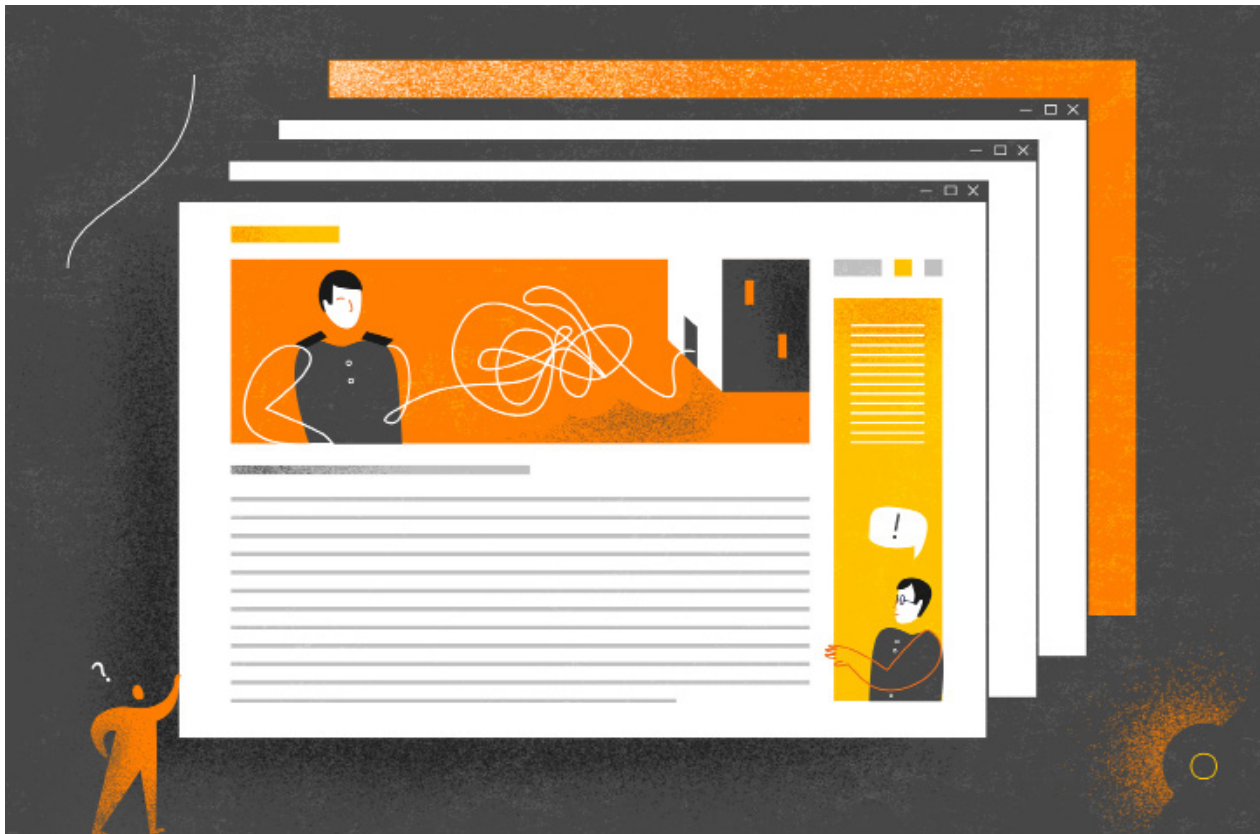
Журналисттик иликтөө – кыйын жана опурталдуу жанр.

«Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамына ылайык (8-жана 9-статьялар):

- журналисттин кесиптик укуктары, ар-намысы жана кадыр-баркы мыйзам тарабынан корголот;
- кесиптик милдеттерин аткарууда журналист инсанга кол тийбестиктин кепилдиктеринен пайдаланат;
- сын материалдарды жарыялагандыгы үчүн журналистти куугунтуктоого жол берилбейт;
- мамлекет журналистке маалыматты эркин алууга жана жайылтууга кепилдик берет, ал кесиптик ишин жүзөгө ашырууда аны коргоону камсыз кылат;
- журналисттин кесиптик ишине кийлигишүүгө, андан кесиптик милдеттерин аткарууда алынган ар кандай маалыматтарын талап кылууга тыюу салынат.

Журналист журналисттик иликтөө жүргүзүүгө укуктуу. Журналист өзүнүн кесиптик иликтөөсүнүн натыйжаларын массалык маалымат каражаттарында жайылтууга, аларды мамлекеттик органдарга, жарандардын өз алдынча башкаруу органдарына, коомдук бирикмелерге, ишканаларга, мекемелерге, уюмдарга жана кызмат адамдарына өз ыктыяры менен берүүгө укуктуу.

Журналисттик иликтөөнүн жүрүшүндө алынган материалдар жана документтер сот тартибинен тышкары алынып коюлбайт же текшерүү иретинде каралбайт.

14. Пайдалуу ресурстар

- БУУнун коррупцияга каршы Конвенциясы, 2003-жылдын 10-декабры (КРнын Мыйзамы менен ратификацияланган, 2005-жылдын 6-августу, № 128).
- «Коррупцияга каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2012-жылдын 8-августу.
- «Коррупциялык укук бузуулар тууралуу билдирген жактарды коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2019-жылдын 28-январы.
- 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы.
- Кыргызстандагы коррупцияга каршы реформалар. Коррупцияга каршы күрөш боюнча аракеттенүүнүн Стамбулдук планынын алкагындагы мониторингдин төртүнчү раунды. – Чыгыш Европа жана Борбор Азия өлкөлөрү үчүн коррупцияга каршы күрөш боюнча тармак. 2018-жыл. - <http://www.oecd.org/>.
- Коррупцияга каршы кыргызча күрөшүү. Изилдөөлөр. М.Укушов, КРнын эмгек сиңирген юристи - <http://center.kg/article/132>.
- Кыргыз Республикасындагы коом жана коррупция. ЕККУнун Бишкектеги борбору. Баяндама. 2014-жыл. <https://www.osce.org/ru/bishkek/140511?download=true>.
- Transparency International Kyrgyzstan. Коррупцияны кабыл алуу индекси (ККИ, Corruption Perception Index). <https://www.transparency.kg/index.html>.
- 2018-жыл үчүн Коррупцияны кабыл алуу индекси. Чыгыш Европа

жана Борбор Азия - https://rus.azattyk.org/a/transparency_international_corruption_2018/29741026.html.

- Кыргыз Республикасындагы коррупция жана анын алдын алуу / түзүүчүлөр: Л.Ч. Сыдыкова, Н.Н. Сулайманова. - Бишкек: КРСУнун басмаканасы, 2016-жыл. 297 б.
- Кыргыз Республикасындагы коом жана коррупция. ЕККУ, 2014-жыл. - SIAR агенттиги research & consulting (Кыргызстан) жана ИНДЕМ фонду (Россия).
- Коррупция деген эмне жана анымен кантип күрөшүү керек / автор-түзүүчү: Э.И. Атагимова. - М.: Россиянын юстиция мин. караштуу ФБУ НЦПИ, 2015. - 40 б. - «Калкты укуктук агартуу» сериясы».
- – Чыгыш Европа жана Борбор Азия өлкөлөрү үчүн коррупцияга каршы күрөш боюнча тармак. - www.oecd.org/corruption/acp.
- КРнын Президентинин расмий сайты. - <http://www.president.kg/ru>.
- «Антикоррупциялык коомдук демилге» коомдук фонду - <http://stopcorruption.kg/ob-iniciative/>.
- Армения Республикасынын премьер-министринин расмий сайты. Шилтеме: <https://www.primeminister.am> жана <https://www.primeminister.am/ru/pm-pashinyan>.
- КРнын Башкы прокуратурасынын расмий сайты. - <https://www.prokuror.kg/communication-with-the-public-m/telefony-doveriya.html>.